

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD
Institut mezinárodních studií

Kristýna Vojtíšková

OBČANSKÁ SDRUŽENÍ V BĚLORUSKU (1994 – 2005)
Užití legislativy k omezení svobody sdružování

Bakalářská práce

Praha 2010

Autor práce: Kristýna Vojtíšková
Vedoucí práce: PhDr. Bohdan Zilynskyj
Oponent práce: PhDr. Jan Marian
Datum obhajoby: 2010
Hodnocení:

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila k ní výhradně uvedené prameny a literaturu. Souhlasím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely

výzkumu a studia v souladu s autorským právem.

V Praze dne ...

Kristýna Vojtíšková

ANOTACE

Od nastolení autoritativní vlády v Bělorusku v polovině devadesátých let minulého století se většina zpravodajství z této země týká snah vládnoucí skupiny o umlčení projevů nesouhlasu v tamní společnosti. V této bakalářské práci si kladu za cíl zachytit, jak se tato snaha o eliminaci potenciálních protivníků projevila ve sféře nevládních neziskových organizací (NGO), konkrétně v legislativních normách upravujících záležitosti občanských sdružení a způsobech, jakými byly tyto normy využívány státními orgány. Předpokládám, že omezování práva na sdružování se netýká všech sdružení stejnou měrou a že některé metody pronásledování NGO pravděpodobně dosáhly neočekávaných až kontraproduktivních důsledků.

KLÍČOVÁ SLOVA: svoboda sdružování, občanské sdružení, NGO, Bělorusko, legislativa.

ANNOTATION

Since the beginning of an authoritarian rule in half of the 1990s most news heard about Belarus have been linked to persistent effort of the ruling elite to silence voices of disagreement inside the Belarusian society. The purpose of this essay is to identify how this effort evinces in the non-government non-profit sphere, particularly in the legal documents dealing with civic associations and their use by the state bodies. I argue that not all civic organizations experience the same level of violation of their right to association and that certain means used to diminish the NGOs did not meet their goals and led to unpredicted and unwanted consequences.

KEYWORDS: freedom of association, civic association, NGO, Belarus, legislation.

OBSAH

ÚVOD.....	- 7 -
1. OBČANSKÉ SDRUŽENÍ – BĚLORUSKÁ SPECIFIKA	- 9 -
2. ROK 1994 A ZMĚNA POHLEDU NA TŘETÍ SEKTOR	- 14 -
3. BOJ O MLÁDEŽ	- 20 -
4. VLNA ZÁJMU O LIDSKÁ PRÁVA	- 23 -
5. VZTAH NGO A OPOZIČNÍCH POLITICKÝCH STRAN	- 28 -
6. UŽITÍ DEKRETŮ K OSLABENÍ TŘETÍHO SEKTORU	- 33 -
ZÁVĚR	- 41 -
SHRNUTÍ A RESUMÉ	- 44 -
POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA.....	- 46 -

ÚVOD

Neuspokojivý stav dodržování lidských práv v postsovětském Bělorusku představuje široce známou problematiku, jíž je i v českých médiích věnován dostatek pozornosti. Opakovaně slýcháme o pronásledované opozici a demokratickém deficitu voleb, méně už se mluví o slabších, méně zřetelných projevech celkové tendence omezování prvků politické a občanské aktivity ve společnosti.

Tato tendence se týká i omezování práva na sdružování a je patrná už na nejelementárnějším stupni, jakým může skupina občanů formalizovat společnou činnost. Tím nejjednodušším stupněm, jednotkou občanské organizovanosti, je z právního pohledu občanské sdružení (*obščestvennoje objedinenje*). Má práce se zabývá občanskými sdruženími v Bělorusku, přesněji řečeno právními normami vymezujícími hranice jejich existenčního prostoru, právě proto, že už na této úrovni lze v platných normách identifikovat znaky represivního přístupu. Předmětem zkoumání je tedy vývoj zákonodárství týkající se občanských sdružení a způsob jeho uplatňování státními orgány.

Záměrem práce není ze zjištěných údajů vyvodit, že v Bělorusku přestalo být ve sledované době respektováno právo občanů na sdružování. To je zřejmá skutečnost. Mým cílem je poukázat na drobné změny v legislativě vytvářející tento posun a identifikovat jednotlivé kroky směřující od svobody k nesvobodě, které mohou mít do jisté míry univerzální charakter a mohou se dát přenést i do jiných oblastí státní regulace.

Předpokládám, že omezování práva na sdružování se netýká všech sdružení stejnou měrou, ačkoliv odpovídající právní normy jsou platné pro všechna sdružení stejně, a že tedy musely být vyvinuty zákonné metody, jež by postihovaly jen konkrétní část z nich. Tyto metody pravděpodobně nedosáhly vždy svých cílů a někdy přinesly i kontraproduktivní důsledky. Účinky nátlaku ze strany státu na občanská sdružení jsou také tématem mé práce.

Zpracované téma je ohraničeno lety 1994 a 2005. Takto vymezené období zahrnuje tři zřetelné vlny nátlaku na neziskovou sféru a současně jde o dobu působení prvního zákona *o občanských sdruženích*, na nějž navazuje většina dále zmiňovaných právních aktů. Na rozdíl od roku 1994 nepředstavuje rok 2005 výrazný zlom v běloruské historii ani v historii občanských sdružení. Mnohá hodnocení vztahující se k posledním

letům uvažovaného období jsou proto platná dodnes, z toho důvodu používám v mnoha případech přítomný čas a v nezbytných případech odkazuji v poznámkách i na události překračující stanovený časový rámeček.

Aktuálnost a „nedokončenost“ zpracovávaného tématu souvisí i s výběrem pramenů a literatury. K tématu doposud neexistuje žádná monografie, proto jsem se při psaní opírala jen o texty zpracovávající dílčí témata, z literatury zejména o články od zahraničních a hlavně od běloruských autorů (E. Tonkačeva, V. Mackevič, U. Rouda aj.) a periodické hodnotící zprávy nebo právní analýzy vypracované mezinárodními lidskoprávními organizacemi (*Human Rights Watch, International Center of Not-for-Profit Law* aj). Mnoho cenných poznatků pochází přímo od právníků nebo analytiků, kteří jsou sami aktivní v běloruské neziskové sféře a znají ji tudíž i zevnitř. Bohužel jim v mnoha případech schází vůle vyvarovat se v textu vlastního stanoviska a nepřizpůsobovat mu výběr informačních zdrojů a jazyka. U těchto textů mnohdy ani není objektivní stanovisko cílem, protože se nacházejí na pomezí odborného textu a bezmála pamfletu. Často jde o text určený pro vnitřní publikum ze samotného neziskového sektoru nebo naopak o text s ambicemi vzbudit aktivní zájem u laického čtenáře. Protože se často jedná o krátké texty, které nejsou určeny pro širší distribuci, nejsou v originále vždy uvedeny kompletní bibliografické údaje nebo stránkování.

Z primárních zdrojů jsem čerpala zejména ze zákonů a prezidentských dekretů a výnosů, z novin a zpravodajských serverů (*Bělorusy i rynek, Naša niva, Radio Svaboda* aj). Cenný informační přínos pro mě měly i osobní rozhovory s představiteli samotných organizací a zkušenost současné nebo dřívější spolupráce s některými z nich.

Většina literatury a písemných pramenů je psána v ruštině, běloruštině a angličtině a veškeré citace a české podoby názvů jsou výsledkem mého překladu. Místní názvy jsou transkribovány z běloruštiny, jména osob a názvy organizací z jazyka, v němž byly uvedeny v originálním textu. U osob uvedených ve spojitosti s nelegálně pracujícími organizacemi není z pochopitelných důvodů uvedeno plné jméno.

1. OBČANSKÉ SDRUŽENÍ – BĚLORUSKÁ SPECIFIKA

Svoboda pokojného sdružování je jedním ze základních lidských práv stanoveným Všeobecnou deklarací lidských práv i Evropskou chartou lidských práv, která dále doplňuje, že „na výkon těchto práv nesmí být uvalena žádná omezení“, s výjimkou omezení zákonem předem stanovených z bezpečnostních důvodů. Na této základní premise se shodují i značně rozdílné legislativy a obsahují ji i zákony Běloruska.

Vyplývá z ní, že ostatní kritéria jako například ideologické pozadí asociace, osobnosti zakladatelů nebo zaměření organizace, jsou v otázce práva organizace na existenci irelevantní. Vyloučena by měla být také otázka společenské užitečnosti organizace, jak shrnuje odborník na právní aspekty občanské společnosti Petr Pajas: *„Právo na sdružování musí být respektováno a existence jakékoliv asociace, společnosti, unie, klubu či jiného lidského společenství je součástí sociální struktury nazývané občanská společnost. Není podstatné, zda je organizace založena jen z důvodů společných zájmů jejích členů, zda jedná obecně v intencích veřejného blaha nebo jednoho konkrétního veřejného zájmu.“*¹

Výklad práva na sdružování v Bělorusku se odlišuje od jeho chápání ve většině západoevropských zemí. Míra legislativní regulace je zde podstatně vyšší a bývá ospravedlňována bezpečností a dalšími, i výše zmíněnými kritérii. Právo na sdružování je sice v Bělorusku zaručeno ústavou, avšak další právní dokumenty silně omezují jeho výkon po praktické stránce a stanovují řadu administrativních překážek, takže v mnoha dílčích aspektech se jedná de facto o zákaz.

Běloruský občanský zákoník umožňuje sdružování ve formě neziskových organizací několika typů, založených s určitými, pozitivně vymezenými, cíli. Za určitých okolností umožňuje i podnikání a nabytí zisku, který ovšem bude dále použit jen k cílům specifikovaným stanovami organizace.² Dále existují zákony upravující jednotlivé neziskové formy sdružení (nadace, politické strany, odbory a náboženské organizace),

¹ Pajas, P.: Recognition of Public Benefit in Legal Systems of Several Nations [online], in: *The International Journal of Not-for-Profit Law*, Vol. 2, 1999, No. 1.

² Bělorusko. Zákon č. 218-Z ze dne 7.12.1998, Občanský zákoník Republiky Bělorusko, in: *Vedamasci Nacyjanalaha schodu Respubliki Belarus*, No. 7-9, 1999, str. 101.

mezi nimi i zákon o občanských sdruženích, vydaný roku 1994 a novelizovaný roku 2005. Dále upravuje záležitosti občanských sdružení i řada prezidentských dekretů.

Zákon o občanských sdruženích, vycházející ze stejnojmenného sovětského zákona z října 1991, definuje občanské sdružení jako „dobrovolnou asociaci občanů, sdružených na základě sdíleného zájmu na společném uskutečňování občanských, sociálních či kulturních práv, a to v souladu s pravidly stanovenými zákonem.“³ V praxi je tato forma dobrovolné organizace široce rozšířena a bere na sebe nejrůznější podoby od zájmových kroužků, založených jen pro potřeby samotných členů, po umělecké, charitativní či osvětové organizace, z jejichž činnosti má prospěch i širší okolí. Občanské sdružení můžeme považovat za nejnižší a formálně nejjednodušší stupeň organizace, je to forma asociace založená na členství osob (na rozdíl od nadace), avšak neusilující o nabytí politické moci (na rozdíl od politické strany) a primárně ani o zisk. Má sice právo například poskytovat placené služby, ale výnos musí být použit na rozvoj organizace a ne rozdělen mezi její členy.⁴

Tím, že organizace neusiluje o zisk ani o politickou moc, vydává se pomyslnou třetí cestou seberealizace ve společnosti, na niž odkazuje v literatuře často užívané pojmenování *třetí sektor*. Třetí sektor si lze představit jako síť drobných a větších sdružení, nerovnoměrně rozprostřenou po celé zemi a propojenou vazbami vzájemné spolupráce a osobních známostí. Zdaleka nejhustší síť je v hlavním městě, kde jsou kromě početných místních sdružení registrovány i mezinárodní a celorepublikové organizace. Jejich technické zázemí (např. přístup k internetu) a informovanost o možnostech rozvoje a financování jsou na poměrně vysoké úrovni.⁵ Naproti tomu v regionech je síť takovýchto organizací řídká a podmínky jejich existence daleko skromnější. Jednotlivé klíčové osobnosti tu reprezentují i několik poboček větších organizací najednou, mnohé z nich se

³ Bělorusko. Zákon č. 3254-XII ze dne 4.10.1994 o občanských sdruženích, in: *Vedamasci Vjarchounaha Saveta Respublikí Belarus*, No. 29, 1994, str. 503.

⁴ Termín *nezisková organizace* v právní terminologii zahrnuje ještě nadace, odborové organizace a politické strany a jiné specifické typy sdružení, obecně však tímto termínem bývají označovány právě organizace založené na členství, tedy *občanská sdružení*. Literatura v identickém významu často užívá i termín nevládní organizace (NGO, z anglického *non-governmental organization*). Těchto zvyklostí se přidržuje i má práce.

⁵ Přibližně 45% občanských sdružení se nachází v Minsku, zbylých 55% je rozloženo mezi ostatní správní oblasti, z nichž nejbohatší na NGO je homelská (domnívám se, že je tomu tak díky tradici svépomocných sdružení obětí černobylské havárie). Viz Černov, V.: Třetí sektor v Belarusi, část 2 [data z grafu], in: *Naše mněnie*, 2/2008, dostupné na <http://nmnby.eu/pub/0802/18m.html> [3.9.2009].

zabývají i politickou činností a jsou pro své aktivity dlouhodobým terčem pozornosti bezpečnostních složek.

Všechny prvky této různorodé množiny nazývané třetí sektor se však nepodílejí stejnou měrou na vytváření občanské společnosti. Nejvíce je těch, jejichž cílová skupina splývá s členskou základnou, neboli sdružení sloužící svým členům a zřídka kdy přesahující svou činností jejich úzký okruh (například sportovní kroužky nebo svépomocné spolky). Takové organizace nemají důvod usilovat o zviditelnění nebo o dobré vztahy s okolím. Jejich hlavním zájmem je zajistit vlastní existenci a vykonávat činnost v úzkém kroužku členů, proto jsou pro okolí téměř neviditelné.⁶

O pomyslný stupeň výš z hlediska společenského významu stojí organizace, které se sice zaměřují na konkrétní problém, ale jejich ambice směřují výš než jen na úzkou skupinku členů. Jejich cílová skupina může být omezena původem, povoláním, bydlištěm nebo konkrétní potřebou, kterou organizace pomáhá naplnit. Sem patří například sdružení invalidů, studentů nebo příslušníků různých menšin, mezi jejichž ambice patří na jedné straně činnost zaměřená na cílovou skupinu (poskytování informací, pořádání společenských akcí apod.), na druhé straně informování veřejnosti o potřebách a zájmech skupiny, případně jejich prosazování. Tím ovšem vystupují ze sféry svých zájmů do prostoru, v němž jim není přiznávána legitimita kritizovat a usilovat o změnu, a proto v prosazování vlastních zájmů na politické úrovni narážejí na ignoranci, v horším případě i na snahu o umlčení.

Dále do této skupiny můžeme zařadit organizace kulturního a humanitárního charakteru, které se svou činností snaží vyplnit mezeru, kam nedosahuje státní péče, jako kupříkladu *Matky proti drogám*, *Perekrestok* zaměřený na prevenci sociálně-patologických jevů u domovské mládeže, mezinárodní *La Strada* zabývající se bojem proti obchodu se ženami nebo různé ekologické organizace. Stát v mnoha případech takovou „výpomoc“ nijak neomezuje, ale ani nepodporuje. Analytička *Centra sociálních inovací* Taťána Vodolažskaja v této souvislosti mluví o případech „skrytého partnerství“ neziskového sektoru se státem, kdy stát de facto využívá pomoc organizace, ale tato součinnost není

⁶ Typickým příkladem je brestské *Občanské sdružení rodin s více dětmi*, spojující několik desítek rodin za účelem vzájemné pomoci a společných aktivit.

otevřeným partnerstvím, nepromítne se nijak do rozvoje organizace a zpráva o ní nepronikne do médií.⁷

Jakkoliv nelze postoj médií, z naprosté většiny státních, jednoduše zobecnit, lze vypozařovat shodnou politiku ve vztahu k organizacím třetího sektoru, které mají ambice „být vidět“ – většinou se o nich vůbec nepíše. Organizace se stává nežádoucí v momentě, kdy začne upozorňovat na existující problémy nebo předkládat alternativní řešení, zejména jedná-li se o problémy týkající se velké části obyvatel nebo společensky palčivých témat.

Jestliže vztah mezi státem a výše charakterizovaným typem organizací vnímáme jako problematický, pak v poslední kategorii nabývá podoby otevřeného konfliktu. Jeho účastníky se stávají organizace, jejichž činnost zaměřená na celou společnost odpovídá představě konkrétních změn, zpravidla změn neslučitelných se současným politickým kursem. Jsou to často organizace poskytující právní poradenství nebo bezplatně zastupující osoby v soudním sporu se státem, vydavatelé nezávislých periodik, organizace monitorující stav lidských práv či propagující prozápadní směřování země a také organizace vytvořené za účelem technické, vzdělanostní, informační a jiné podpory rozvoje třetího sektoru jako takového. Tyto organizace zdaleka nejsilněji pociťují konstantní nepřátelství ze strany státu. Téměř každá z nich prošla obdobím šikany ze strany státních orgánů a většina z nich byla ve sledované době nuceně uzavřena a pokračuje v činnosti ilegálně, nebo ji ukončila.

Mimo výše popsané typy existují i masové organizace, obdoby někdejších sovětských, jako je nástupce komsomolu Běloruský republikový svaz mládeže (BRSM), svaz veteránů nebo svaz žen. Formálně mají tentýž status NGO, avšak požívají speciálních výhod ve styku s úřady, jsou placeny ze státního rozpočtu a upřednostňovány mnoha způsoby. Jsou vertikálně řízené a jejich forma plně odpovídá oficiální ideologii a pohledu na běloruskou společnost.

Klasické NGO se od nich proto hojně distancují. Naprostá většina z nich totiž k těmto výhodám přístup nemá, nečerpá ani podporu ze státního rozpočtu a je

⁷ Osobní rozhovor s Taťánou Vodolažskou, 18.7.2009 v Minsku.

financována primárně ze zahraničních fondů, nejčastěji amerických.⁸ Ty přímo nebo nepřímo v pravidelných soutěžích rozdělují podporu ve formě grantů. Jejich udělení je podmíněno konkrétním zaměřením organizace, respektive projektu, o jehož financování organizace žádá. Financování z domácích zdrojů (ze státního rozpočtu, formou darů od občanů nebo společností) je extrémně vzácné, naopak závislost na zahraničních fondech se všemi svými důsledky je velmi častá.

⁸ Nejvýznamnější finanční zdroje běloruských nevládní organizací jsou například nadace The Eurasia Foundation, National Endowment for Democracy, ambasáda USA v Minsku, Friedrich-Ebert-Stiftung Foundation, Westminster Foundation for Democracy, Counterpart aj. Zdroje informace:

Osobní rozhovor s Lídou Vackovou, koordinátorkou běloruských projektů organizace Člověk v tísni, 15.5.2009 v Praze.

Rouda, U. (red.): Davednik na krynicach finansavaňna nezdaržaunych arhanizacyjau, Minsk: 1999.

2. ROK 1994 A ZMĚNA POHLEDU NA TŘETÍ SEKTOR

Nástup prezidenta Lukašenka do úřadu a referendum o změně ústavy v roce 1996 přinesly i proměnu ve vztazích státu a neziskového sektoru. Ten vstoupil do nového životního období rozhodným protestem proti uzurpaci moci a potvrdil tak své ambice kontrolovat kroky státu, které se ve vztahu k pojetí státní moci obracely zpět k sovětskému modelu. Tím ovšem neziskový sektor překročil své dosavadní pole působení a stal se politickým hráčem a protivníkem, limitovaným jednak prvním zákonem regulujícím jeho činnost, jednak stále častějším odmítavým postojem ze strany státních institucí.

Abychom pochopili toto vykročení do nové etapy, musíme nejprve stručně charakterizovat dvě etapy předchozí – etablování zárodků občanské organizovanosti v době perestrojky a glasnosti a její rozvoj v prvních letech po rozpadu Sovětského svazu.

Politika glasnosti s sebou přinesla možnost názorové plurality v rámci existujících struktur a na nejnižší úrovni společenské organizovanosti otevřela i možnost skutečného nezávislého spolčování. V BSSR se stejně jako v celém Sovětském svazu objevila nová či už dříve skrytě fungující uskupení, která získala v novinářském žargonu označení *neformaly*.⁹ Pod tento termín se vešla široká škála vzájemně si nepodobných subjektů, od sportovních fanoušků po zárodky pozdějších politických stran, od městských subkultur provokativně oděné mládeže po celosvazové sítě vzájemně komunikujících buněk. Přes zjevnou různorodost se obecný pojem *neformaly* vžil pro všechny, neboť se vyznačovaly nápadným společným znakem - dobou vzniku a skutečností, že ve zdánlivě nehybné společenské atmosféře na mnoha místech současně vyvolaly pohyb.

Neformaly zpravidla postrádaly vnitřní strukturu a vstupovali do nich hlavně mladí lidé s různým stupněm kritického naladění vůči systému. Nacházeli tu to, co jim nemohly poskytnout kroužky mládeže sdružené pod komsomolem – prostředí svobodné diskuse a skutečný zájem lidí spojený s novými tématy, nezářídka se dotýkajícími společenských

⁹ Jen v Minsku bylo v roce 1988 zjištěných 566 organizací, viz Proško, G.: Rol organizacij graždanskogo občestva Belarusi v vyborach Prezidenta [online], Belorusskij chelsinskij komitet, dostupné na: <http://www.belhelcom.org/?q=ru/node/1849> [12.5.2009].

tabu, jako například otevření případu hromadného stalinského popraviště v Kuropatech za Minskem.

Společným jmenovatelem zájmů běloruských sdružení byl probouzející se nacionalismus. Spolky byly hybateli této sbírající se vlny a látka národní identity, dějin a budoucnosti národa byla uchopována mnoha různými způsoby a s různým poměrem faktů a mýtů, idealismu a pragmatismu. Nově vzniklé kroužky odpovídaly na společenskou poptávku po odsunu nánosů lží navršených na národních dějinách sovětskou propagandou, snažily se o záchranu běloruskojazyčných kulturních tradic před zánikem, pomáhaly obětem černobylské havárie nebo se věnovaly péči o životní prostředí.

Z této doby pocházejí proslulá jména jako *Sovremennik*, minský diskusní kroužek při stejnojmenném kině, klub *Talaka*, *Svitanak*, hrodnenská *Pachodnia*, *Tovarystva belaruskaj školy* (v současnosti činné pod jménem *Tovarystva belaruskaj movy*) či *Belaruski narodny front*, z něhož se stala politická strana fungující dodnes. Unikátní roli ve veřejném povědomí o aktivitách „zdola“ sehrála skupina *Děti Černobyly*, která mimo jiné zorganizovala v roce 1989 první veřejné připomenutí černobylské tragédie na běloruském území.

Do éry běloruského národního státu vstoupily tyto organizace už etablované a zkušené v občansko-politické činnosti. Měly silnou vnitřní motivaci a pevná osobní pouta, to však bylo i jejich slabou stránkou, protože se v mnoha případech nedokázaly odpoutat od jádra zakladatelů. Ti často využili možnosti realizovat vlastní potenciál v politice, v kultuře nebo v odborovém hnutí a nechali za sebou organizace bez zkušeného vedení.

Mezitím však vznikalo mnoho jiných spolků, do roku 1995 se jich rychlým tempem zaregistrovalo přibližně tisíc¹⁰, mimo jiné díky podpoře prvních zahraničních fondů a absenci téměř jakéhokoliv legislativního omezení. To zapříčinilo, že se k neziskovému sektoru přihlásila i řada komerčních podniků jen proto, že nikde nenacházely výhodnější a svobodnější podmínky pro existenci. „[Organizace, pozn. aut.] vzniklé jako neformální skupiny se registrovaly, jak se jim hodilo, a vykonávaly všechny typy činnosti najednou, počínaje lobbíngem a přímým vměšováním do politiky a konče podnikáním pololegálního

¹⁰ Černov, V.: National Report: Belarus [data z grafu], in: Jevgeněva, A. (ed.): *Consolidation of Democracy and Implementation of Democratic Reforms: The Role of NGOs*, Kijev: 2008, str. 108.

typu (...),¹¹ shrnuje toto období analytik Vladimír Mackevič. Zejména lídři nástupnických organizací komsomolu, sdružení veteránů aj. měli přístup k majetku těchto sdružení, využívanému teď často k čistě komerčním účelům. Měli navíc otevřené dveře k orgánům rozhodujícím o rozdělování státní podpory (např. Národní komise pro politiku mládeže). Kromě toho si dovedli vyjednat pro jakýkoliv subjekt registrovaný jako nezisková organizace daňové výhody a levné půjčky, na jejichž základě pod hlavičkou organizací začínali vlastní výdělečnou činnost. V nepřehledné situaci se mnohdy nevyznali ani zahraniční donoři – známý je případ, kdy předseda *Běloruské asociace mezinárodní práce mládeže* zavřel organizaci a emigroval vzápětí po získání grantu z fondu *Phare/Tacis Democracy Program*.¹²

Ty z organizací, které můžeme nazvat skutečnými subjekty občanské společnosti, už nesuplovaly roli politických stran a mohly investovat energii do profesionalizace ve svém oboru. Některé si osvojily systematický přístup k řízení a sestavování strategie, naučily se najít si zdroje financí a rozvíjely se. Jiné nenašly dostatek motivace vystoupit za hranice členské základny a zhroutily se do vlastních základů. Prubířským kamenem se stala buď konkurence v soutěži o granty (od státu, častěji však ze zahraničních fondů) nebo nutnost přizpůsobit svůj formát prvnímu zákonu upravujícímu neziskovou sféru, přijatému v roce 1994.¹³

Tento zákon byl výrazem potřeby legislativně ošetřit nově vzniklou oblast veřejné činnosti, poskytnout ochranu zájmům sdružení, garantovat jejich nezávislost, oddělit je formálně od politických stran, odborů a jiných neziskových sdružení, s nimiž do té doby prakticky splývaly. Ve srovnání s mezinárodními standardy zachází zákon ve stanovení určitých norem do značných detailů. Několik nově stanovených požadavků zákony jiných evropských zemí vůbec neznají a tyto požadavky daly běloruským státním orgánům do budoucna možnost zasahovat poměrně hluboko do vnitřních záležitostí organizací.¹⁴

¹¹ Mackevič, U.: Nabroski k analyzu 3-go sektora [online], in: *Diariuš rušeňňa*, 2005, oddíl 1, dostupné na: <http://worvik.com/news/2005/10/20/101> [8.11.2009].

¹² Michalevič A.: A Short History of Youth Organizations in Belarus, in: Kazanecki, P. (ed.): *Belarus: The Third Sector/ Centers for Pluralism Newsletter*, Executive Office of the Assembly of Democratic Non-Governmental Organizations, Varšava a Minsk: 1998, str. 42.

¹³ Bělorusko. Zákon č. 3254-XII ze dne 4.10.1994 o občanských sdruženích, in: *Vedamasci Vjarchounaha Saveta Respubliki Belarus*, No. 29, 1994, str. 503.

¹⁴ Pro srovnání např:

Jednou z nich je rozdělení organizací podle místa působnosti na místní, národní a mezinárodní. Zakladatelé (minimálně deset osob) a členové musejí pocházet z místa stanoveného jako působnost organizace. Pro založení celonárodního sdružení je tedy potřeba desíti osob, místem bydliště zastupujících alespoň tři správní oblasti země. Pro založení mezinárodního sdružení je mimo občany Běloruska třeba i tři zakládajících členů – cizinců. Jedná se zdánlivě jen o banální omezení, avšak toto pravidlo, stejně jako řada dalších tímto zákonem stanovených, se za jiné politické situace v budoucnu stane základem pro likvidaci nepohodlných organizací.

Konkrétně tohoto pravidla bylo využito státním zastupitelstvím v roce 2002 proti sdružení nezávislých žurnalistů *Tretij sektor*, které bylo pod hrozbou nucené likvidace vynuceno vyloučit členy s bydlištěm mimo oblast registrace, protože podle tehdy nového výkladu zákona museli i všichni členové organizace pocházet jen ze stanovené oblasti. Původní znění zákona přitom tuto povinnost vůbec neobsahuje. Z dalších okolností je přitom pochopitelné, že hlavním důvodem hrozby zavření organizace nebylo místo bydliště členů, ale snaha zrušit noviny vydávané touto organizací.¹⁵

Dalším často diskutovaným bodem je registrace sdružení. Chce-li skupina běloruských občanů formalizovat společnou činnost a stát se organizací, musí požádat o registraci (zápis do rejstříku právnických osob) a předložit k ní poměrně rozsáhlý soubor dokumentů, mimo jiné i svolení osoby (nebo jejích dědiců), jejíž jméno je použito v názvu. Název organizace dále nesmí obsahovat slova „Bělorusko“, „běloruský“, „národní“ a „lidový“.¹⁶ Zákon dále specifikuje řadu údajů, které musejí obsahovat stanovy organizace.

Ritchie, C. a kol.: Conditions of Establishment of Non-Governmental Organisations, in: *Expert Council on NGO Law First Annual Report*, Conference of NGOs of The Council of Europe, 2009, str. 9 - čl. 16 nebo str. 13 - čl. 30 nebo str. 20 - čl. 51.

Freedom of Association: The Question of NGO Registration [online], OSCE – ODIHR, OSCE Human Dimension Implementation Meeting October 1998.

Česká republika. Zákon č. 83/1990 Sb. ze dne 27.03.1990 o sdružování občanů, in: *Sbírka zákonů České republiky*, 19/1990, str. 366.

¹⁵ Nepublikované interview s Vitaudem Rudnikem, bývalým předsedou organizace *Tretij sektor*, provedené politoložkou Irynou Bělou 20.11.2006. Pro přesné znění parafrázované normy viz Zákon o občanských sdruženích z roku 1994, hlava 2, čl. 8.

¹⁶ Charakteristický příklad užití této normy pochází z roku 2001, tedy už z doby značně odlišného politického klimatu: *Unie běloruských studentů*, přeregistrovaná pravděpodobně pod jiným jménem neodporujícím zákonu, podlehlá soudní likvidaci mimo jiné za používání tohoto názvu ve svých vnitřních (!) dokumentech. Druhým důvodem bylo *chybné použití symboliky organizace*, viz Svědčaňni perasledu belaruskich

Ty se povinně předkládají k žádosti a jsou právně závazné, kontrolní orgány v nich tedy mají silnou páku, jakou mohou tlačit na organizaci v případě, že tyto stanovy neplní nebo že si je přeje změnit.

V době sepsání zákona tomu tak ovšem nebylo, teprve později začaly být organizace rozpouštěny po účelových kontrolách z Ministerstva spravedlnosti. První polovina devadesátých let byla dobou, kdy se dostatečně vytrvalým organizacím dokonce dařilo prosazovat své představy do zákonů, kdy byla organizacím otevřena média a veřejný prostor, aniž by svůj nárok na něj musely ospravedlňovat a dokazovat vlastní viditelný přínos. Byly tolerovány, brány v úvahu, a měly možnost se rozvíjet, třebaže ponejvíce jen v rámci ohraničených polí své působnosti. Tato doba nicméně trvala jen několik let a byla zastavena resovětizací následující po nástupu Alexandra Lukašenka do funkce prezidenta a změně ústavy. Rostoucí počet konkrétních případů naznačoval, že z trpěných návštěvníků se stali vetřelci v cizím domě.

Přelomové roky 1996 a 1997, kdy celá země prožívala vlny protestů proti nezákonnému uzurpování moci novým prezidentem, byly přelomovými i pro pozici nevládních struktur, které z velké části přirozeně odsunuly stranou své běžné aktivity a staly se informačními a organizačními kanály odporu. Jako odpověď vyšla z administrace prezidenta a z nově sestaveného parlamentu série opatření dlouhodobého charakteru, v zájmu co nejrychlejšího eliminování klíčových osobností opozice. Například zákaz výkonu právní praxe bez členství v profesní komoře měl eliminovat nepohodlné právní zástupce lidí perzekuovaných za projevy odporu. Dekret de facto zakazující veřejná shromáždění měl otevřít cestu k právním postihům za účast na demonstracích a cenzura státních médií měla umlčet zdroje informací doposud považované za důvěryhodné.¹⁷

Zároveň byly k témuž cíli využity jednoduché již existující možnosti – například personální výměny ve státem kontrolovaných subjektech, v těch nezávislých alespoň zesílené kontroly hospodaření, bezdůvodná zamítnutí registrace novým sdružením, žaloby za porušení tiskového zákona „nepřízpůsobivými“ novináři nebo prosté zvýšení

ňauradavych arhanizacyjau, Assambleja Demokratičeskich NDA Belarusi, Minsk: 2004, část *Zabarona (likvidacyja) hramadzkich abjadnaňňau u Belarusi*.

¹⁷ Human Rights Watch World Report 1998, Human Rights Watch, New York: 1998, str. 236.

nájemného nepohodlným nájemníkům, například nejznámějšímu sdružení pomáhajícímu obětem černobylské havárie *Děti Černobylu*. „Ke konci roku 1996 stát organizaci dvacetinásobně zvýšil nájemné a na březen nařídil audit. V květnu vydaný předběžný závěr auditu obsahoval silně pochybná fakta namířená proti zakladateli organizace, Gennadiji Gruševému. Na základě tohoto závěru minský státní návladní v televizi oznámil, že proti Gruševému bylo zahájeno soudní řízení. Ten se v dané době nacházel v Německu, protože měl obavy ze zatčení po návratu do Běloruska,“ charakterizuje událost předcházející likvidaci této organizace zpráva Human Rights Watch.¹⁸

V témže roce byla zpoplatněna registrace pobočky mezinárodní organizace částkou dva tisíce dolarů (v případě poboček organizací působících v zemích bývalého SSSR poloviční částkou)¹⁹ a došlo ještě k jedné neblaze proslulé události, kterou mnohé texty staví na symbolický začátek tzv. první vlny útisku třetího sektoru – za dramatických okolností byla uzavřena běloruská pobočka nadace Open Society, nejvýznamnějšího zdroje financování občanských sdružení a také významného sponzora státních programů. Nadace, jež za dva roky existence rozdělila v grantech více než třináct milionů dolarů, byla rozpuštěna poté, co jí byla udělena pokuta tří milionů dolarů za údajné daňové úniky.²⁰ Po tomto obvinění, pozorovateli shodně označovaném za čistě politický krok, se v agendách mezinárodních organizací, obzvláště citlivých na útoky proti jejich souputníkům, definitivně usídlil pojem *problematika lidských práv v Bělorusku*.

¹⁸ Tamtéž, str. 237.

¹⁹ Bělorusko. Nařízení Rady ministrů z 22.7.1997 č. 929 o pravidlech zakládání poboček zahraničních firem a organizací v Republice Bělorusko a o jejich činnosti, in: *Sobranije děkretov, ukazov Prezidenta i postanovlenij Pravitělstva Respubliky Belarus*, No. 19, 1997, str. 672.

²⁰ Building Open Societies, Soros Foundations Network 1997 Report, Open Society Institute, New York: 1997, str. 29 – 30. Viz také Soros Closes Foundation in Belarus [online], in: *The New York Times*, 4.9.1997.

3. BOJ O MLÁDEŽ

Samostatnou kapitolou rodícího se nepřátelství mezi třetím sektorem a státem je vztah ke sdružením mládeže. Snaha o jejich ovládnutí přišla na řadu jako první, patrně také v důsledku jejich angažmá v protestech na jaře 1996. Třetímu sektoru tak byl poslán jasný signál, na jakou hru je stát ještě ochoten přistoupit ve snaze ovládnout nezávislé struktury.

Do rozpadu Sovětského svazu existovala většina sdružení mládeže buď v rámci struktur komsomolu a pionýrské organizace, nebo vznikla jako opozice k nim (*neformaly*). Některé postkomsomolské organizace si i po roce 1991 dělaly nárok na zastupování zájmů organizací mládeže jako celku, nechtěly se vzdát svého privilegovaného postavení v dialogu se státem, a proto lídři vycházející spíše z podhoubí *neformalů* založili v opozici k nim novou zastřešující platformu, Běloruskou národní radu sdružení mládeže (tzv. Radu)²¹. Radě se podařilo stát se partnerem vládního Výboru pro záležitosti mládeže, zahrnout do sebe i nástupnické organizace komsomolu včetně té nejvýznamnější, Běloruského svazu mládeže, a tím směřovat k dominantnímu postavení a k reprezentaci této zájmové skupiny.

Spor o dominanci a o přístup k rozhodování o státní podpoře se rozhořel naplno roku 1996, kdy se Běloruský svaz mládeže začal otevřeně stavět na stranu nového prezidenta, zatímco většina dominantních organizací naopak sympatizovala s rozpuštěným parlamentem. Situace ale nebyla zcela černobílá, BSM byl sice organizací výjimečně loajální prezidentovi, ale nevezal na sebe roli otevřeného propagátora jeho politiky. Tuto skulinu mělo vyplnit sdružení *Přímá akce (Prjamoje dějstvije)* vytvořené v listopadu 1996, loajální prezidentovi a jeho politice. Jeho úkol spočíval ve vytvoření prostátní platformy mládežnických struktur, proto se jeho buňky začaly vzápětí objevovat jako houby po dešti na všech vysokých školách.²²

Druhým takovým pokusem měl být Běloruský vlastenecký svaz mládeže (BVSM), který dokonce aspiroval na sloučení s vládním Výborem pro záležitosti mládeže. Toho sice

²¹ Zdroj informace: osobní rozhovor s Elladou Hukasavou, bývalou předsedkyní Rady, 16.5.2008 v Minsku. Viz také Nět pozicii - značit, nět ničego. Interview so Svělanoj Korolevoj, in: *Adukatar*, Vol. 5, 2005, No. 2, str. 2-6.

²² Michalevič, A.: *A Short History...* str. 43.

BVSM nedosáhl, nicméně získal dekret garantující financování přímo ze státního rozpočtu a četné další výhody pro své členy, od zlevněné veřejné dopravy po snadnou cestu do vládních funkcí. Po dalších peripetiích na jeho místo roku 2002 nastoupil BRSM, Běloruský republikový svaz mládeže, který v neziskové sféře dodnes představuje provládní hlas a v odborné literatuře typický, často užívaný příklad tzv. GONGO, neboli „vládní nevládky“ (*government-owned non-governmental organization*) podobného typu jako pionýrská organizace, svaz žen nebo veteránů Velké vlastenecké války.

Výše popsany spor ilustruje jeden ze způsobů, jakým se stát pokusil dostat pod kontrolu konkrétní, jasně vymezenou zájmovou skupinu a tím si přivlastnit její hlas. Využil už existujícího sporu uvnitř této skupiny. Jednak postupně snížil autonomii Výboru pro záležitosti mládeže, za druhé k němu omezil přístup vybraným subjektům, čímž přenesl spor do politické roviny a transformoval rivalitu, hnanou do té doby zejména materiálními otázkami, ve spor o právo na státní podporu nezávislým sdružením mládeže vůbec. Tím, že jednomu z konkurenčních proudů nabídl exkluzivní postavení, si obstaral loajálního spojence a dokázal dosud víceméně celistvou zájmovou skupinu trvale rozložit.

Vybírání spolehlivého spojence mezi mládežnickými sdruženími trvalo několik let a vedlo i k méně jednoznačným důsledkům. Režim si ve vedoucích členech buněk BRSM zajistil jednotnou kohortu spřízněnců na centrální úrovni i v regionech a na školách. Mnoho z nich se však přidalo k řadám BRSM z čistě oportunistických důvodů a jejich loajalita bude pokračovat jen tehdy, pokud zůstane zdrojem osobních výhod. Členství naprosté většiny mladých lidí ve svazu je formální a nijak se neprojevuje.²³

Vytvořením právního základu podpory BPSM, *Přímé akce* a nakonec i BRSM byl navíc vytvořen i precedens speciálních podmínek pro vybrané subjekty na úkor ostatních.

BRSM pro své okolí nadále plní roli, kterou dříve zastával komsomol. Pro starší generaci jsou jeho nároky na privilegované postavení pochopitelné a zpravidla nevzbuzují pohoršení. Naopak ostatní NGO se proti BRSM ostře vymezují a jejich vztah je v mnoha případech nesmiřitelný až nepřátelský. Silné antipatie vůči BRSM pociťují i studenti, jimž je členství v této organizaci vnucováno ve školách. Nezávislé organizace právem spatřují v BRSM konkurenci, navíc konkurenci protěžovanou způsobem hraničícím s ústavností. BRSM se pro mnohé stal symbolem bezpráví a jeho existence bezpochyby vedla

²³ Viz např. Krupka, J.: BRSM jak příklad kvazihramadskaj arhanizacyji, in: *Assambleja*, 2008, No. 1, str. 6-9.

k politizaci mnohých jiných uskupení. Pomyslná demokratická podmnožina třetího sektoru tak díky BRSM získala mnoho nových členů a přívrženců.²⁴ Jejich mnohdy silná osobní averze vůči BRSM vyplývá nejčastěji z rozdílných politicko-ideologických stanovisek. Předseda mahiljauského studentského spolku Juras Juračenka například připouští kvalitně organizované aktivity místní buňky BRSM a případnou možnost spolupráce s ní. Taková spolupráce je však možná jen na místní úrovni, kde se do praktické roviny minimálně promítají rozdílná ideologická stanoviska a kde jsou lidé „ochotni přemostovat názorové propasti.“²⁵ Druhým důvodem rivality jsou praktické dopady privilegované pozice BRSM. Jeho lokální skupiny mohou pro své členy obstarávat moderní techniku či sportovní náčiní, nebo jim díky osobním kontaktům mohou pomoci dostat se na vysokou školu.

Snaha sjednotit sdružení mládeže pod jednu platformu jako v sovětské době, dosáhla tedy ve sledované době jak dílčích úspěchů, tak zásadní porážky kvůli neschopnosti oslovit mladé lidi něčím jiným než příslibem budoucí kariéry. Tento stav však nevede k přirozenému zvýšení zájmu mládeže o málo viditelné alternativní struktury.

²⁴ Pro více informací viz např:

- Stankevič, S.: U Vicebskim dzaržaunym universytece ima P. M. Mašerava 'prymusova - dabrachvotna' stvarajucca supolki BRSM, in: *Radio Svaboda*, dostupné na: <http://www.svaboda.org/content/article/786818.html> [3.11.2009].

- právní báze státní podpory BRSM: Bělorusko, Dekret Prezidenta Republiky Bělorusko z 13.1.2003 č.16 o státní podpoře občanského sdružení 'Běloruský republikový svaz mládeže', dostupný na webové stránce Národního centra právních informací Republiky Bělorusko, http://pravo.by/world_of_law/text.asp?RN=P30300016 [2.11.2009]

- oficiální webová stránka BRSM, dostupná na <http://www.brsm.by> [3.11.2009]

²⁵ Osobní rozhovor s Jursem Juračenkem, 17.7.2009 v Minsku.

4. VLNA ZÁJMU O LIDSKÁ PRÁVA

Uplatnění taktiky *rozděl a panuj* proti strukturám mládeže a zároveň agresivní postup vůči finančním zdrojům běloruských NGO (zavření nadace Open Society, šikana soukromých sponzorů) vyvolaly obrannou reakci uvnitř třetího sektoru. Pozornost mezinárodních organizací monitorujících stav lidských práv se obrátila na Bělorusko a také díky ní vznikla v druhé polovině devadesátých let řada organizací zaměřených na ochranu práv občanů nebo jejich skupin, například Běloruská helsinská komise (1995), *Vesna '96* (1996), *Výbor pro obranu práv pracujících* (1997), *Chartia '97* (1997), *Právní pomoc občanům* (1998), několik organizací pro osvobození politických vězňů, *Mahiljauské centrum ochrany práv* a jiné. Mimoto v krátkém sledu za sebou vznikly mládežnické organizace podporující opoziční politické strany (*Malady front*, *Maladaja hramada* a *Hramadzianski forum*) a zastřešující organizace s cílem rozšiřovat informace o možnostech rozvoje, vzdělávání a financování NGO, podávání společných žádostí o granty apod. (*Supolnasc*, *Kontur*, *Veža* aj.).

Nejvýznamnějším z nich bylo Společenství běloruských demokratických NGO (*Assambleja belaruskich dĕmokratičeskich NGO*), u jehož založení v únoru 1997 stálo dvě stě padesát organizací. Do roku 1999 jejich počet vzrostl na sedm set.²⁶ *Assambleja* byla založena s cílem stát se společnou platformou pro obranu práv členských organizací. V reakci na rostoucí útlak provedla organizace několik kampaní společné obrany, kromě poradenství při registraci se jednalo zejména o právní pomoc organizacím žalovaným státem a publikování řady brožur o administrativě a fungování NGO obecně.

V poměrně krátké době tedy byly založeny klíčové lidskoprávní organizace, které se přirozeně stavěly na stranu opozice. Otázka, na jakou stranu se postavit, stála i před ostatními. Jejich postoje rozdělují do tří proudů:

První z nich reprezentují subjekty vnímající samy sebe jako demokratické a identifikující se jako opozice k autoritativnímu režimu. Tuto pozici nejčastěji buď „zdedily“ ještě ze sovětských dob a v druhé polovině devadesátých let na ni navázaly, nebo se k ní dostaly v reakci na útlak, který jejich zakladatelé a členové zaznamenali ve svých občanských rolích coby studenti, podnikatelé, věřící, novináři či osoby nějakým způsobem

²⁶ Prořko, T.: Rol organizacij graždanskogo obščestva...

veřejně zaangażované. Do druhé skupiny patří ty subjekty, jejichž cíle vycházejí z reálné situace a sledují reálné možnosti, které by umožnily dosažení dílčích změn. Třetí skupina jsou organizace udržující dobré vztahy se státními orgány, od otevřených podporovatelů (například *Bílá Rus*²⁷) po řadu malých svépomocných spolků neutrálního či nepolitického charakteru.

Spolky náležející do první vyjmenované skupiny se zaměřují na aktivity masového a manifestačního charakteru - jejich přímým či nepřímým cílem je katalyzovat vlnu odporu, do níž se spontánně zapojí i lidé jinak politicky a společensky pasivní. Proto se zaměřují na témata působící na city, připomínají minulé a současné případy bezpráví a často tyto křivdy samy o sobě představují i jako křivdy národní a protiběloruské, vedené v sovětském či postsovětském duchu. Rozhodně se vyhýbají kompromisům s režimem a ostře, až nepřátelsky se vůči němu vymezují.

Tyto iniciativy bezpochyby plní roli zprostředkovatelů zpráv o tom, že „něco je špatně“, a svou odvahou a odhodlaností k činu ukazují, že hranice toho, co je možné beztréstně realizovat, leží o něco dále, než se veřejnost domnívá. Jejich síla nicméně spočívá právě a jen v této odhodlanosti a ve schopnosti mobilizovat k akci své souvěrce, často mladé a radikální. Jejich akce, demonstrace, fleshmoby či petice za odstoupení prezidenta a jiné nereálné cíle, bývají jednorázové a mají z dlouhodobého hlediska minimální dopad. Jednak nebývají následovány žádným soustavným úsilím směřujícím k hmatatelnému výsledku, jednak organizátoři nevyvíjejí dostatečnou snahu oslovit i veřejnost, která se do podobných akcí nezapojuje. Přitom jedině pro ni by účast na takových akcích mohla mít ještě informační přínos a hodnotu osobního příkladu angažovanosti. Aby toho organizátoři dosáhli, museli by vystoupit zpoza hranic internetových fór a sítí známých. Akce odporu navíc postupně ztrácejí náboj a přitažlivost - je jich příliš mnoho a dosáhly toho příliš málo na to, aby byly něčím víc než společenskou akcí mládeže s podobným životním postojem.

„(...) umějí získat jakousi podporu ze strany mladých lidí, ale zdaleka ne tolik co provládní mládežnické organizace jako Běloruský vlastenecký svaz mládeže. Jejich aktivity

²⁷ Actraucov, S.: U Horadni stvoranaja praprezidenckaja arhanizacyja "Belaja Rus" - pavodle uzoru kolišňaha "Očiščenia", in: *Radio Svaboda*, 30.7.2004, dostupné na <http://www.svaboda.org/content/article/784644.html> [3.9.2009]

neberou vážně dokonce ani příznivci opozičních stran, podle nichž happeningy Zubrů obyčejně přilákají jen radikály a potíživisty,“ popisuje činnost neregistrovaného hnutí Zubr David Chandler, profesor univerzity v Leeds a někdejší pozorovatel voleb v Bělorusku, kde uskutečnil několik rozhovorů s vedoucími členy tohoto hnutí. Udivilo ho, jak slabě a amatérsky jsou Zubři organizovaní a jak prosté a nesofistikované veřejné akce provádějí, přestože využívají mohutné podpory zahraničních ambasad a amerického programu výcviku aktivistů odporu.²⁸

Jak je možné, že i vysoce neefektivní iniciativy jsou schopné dosáhnout na financování ze zahraničních fondů? Mnohé fondy mají poměrně malou možnost kontrolovat reálný výsledek jimi sponzorovaných projektů, navíc organizace zpravidla žádají o peníze hned u několika instancí, takže s dobře napsaným projektem mají šanci alespoň u jednoho z nich uspět nezávisle na tom, jak úspěšně provedené byly jejich projekty předchozí. Některé fondy si mezi sebou předávají informace o důvěryhodnosti „klientů“, avšak není to pravidlem.

Fondy mají navíc zájem podporovat prozápadní, demokraticky orientované organizace, které by svou prací co největším dílem přispěly ke konečnému cíli, demokratickému Bělorusku. Naplňují tak ve svých očích dva cíle najednou – nejenže podporují rozvoj občanské angažovanosti, ale navíc podporují šíření demokratických hodnot, nebo dokonce podkopávají základy autoritativního režimu. Často jim však schází možnosti na dálku správně vytipovat vhodné příjemce grantů a posoudit, v jakých případech se jedná o účinnou propagaci západních hodnot a v jakých jen o vyplnění zadání pro získání peněz. Pro opoziční organizace vznikla potřeba mít „demokratickou image“, užívat rétoriku západního demokratického idealismu a horovat pro občanskou společnost, popřípadě potvrdit svou příslušnost ke „správnému“ táboru průkaznějšími fakty, například zamítnutými registracemi projektů, problémy s KGB, pokutami nebo soudními procesy svých vedoucích členů. Nejlépe, jsou-li tyto rány dobře medializované, a zároveň organizaci poškozují co nejméně.

„Granty se získávají na základě slov a prohlášení, zatímco represe ze strany státu bývají odpovědí na činy,“ shrnuje situaci Vladimir Mackevič a vyplývá z toho pro něj jasný

²⁸ Chandler, D.: Belarus Elections: Dictating Democracy? [online] dostupné na <http://www.steinbergrecherche.com/frbelarus.htm#2> [3.9.2009].

důsledek: Aby organizace získala prostředky na existenci, ale unikla pronásledování, musí se pohybovat mezi těmito dvěma hranicemi, musí dávat najevo vlastní příslušnost k opozici, ale maximálně se vyhýbat činnosti, která by mohla toto sebeurčení potvrdit, protože po ní by mohly následovat sankce.²⁹

Dalším případem organizace tohoto typu, ač daleko méně radikální než Zubr, je oficiálně zrušená, ale dále fungující Rada (viz kapitola *Boj o mládež*). Jejím původním cílem bylo vytvořit společnou platformu demokratických organizací mládeže jako protiváhu BRSM, artikulovat potřeby mládeže a aktivně vstupovat do tvorby státní politiky v této oblasti. Po prvotním úspěšném období se Rada stala cílem postihů a postupně zcela ztratila vliv a možnost plnit své původní deklarované cíle. V roce 2003 byla nuceně zrušena, nadále pokračuje neregistrovaně, čili podle nové legislativy ilegálně, stále však pobírá granty od svých bývalých zahraničních sponzorů a reprezentuje Bělorusko na Mezinárodním fóru mládeže. Přitom je však její vliv ve společnosti nulový a většina bývalých členů z ní odešla, protože se chtěla bezproblémově věnovat vlastní práci i za cenu kompromisů.³⁰

Mezi bývalé členy Rady patří i minské sdružení invalidů *Raznyje - ravnyje*, které pro naše účely může představovat příklad organizace druhého typu, tedy ty, jež si osvojily konstruktivnější a realističtější přístup a orientují se spíše na drobné proveditelné změny ve svém oboru než na ideovou čistotu nebo protirežimnost. Uvedené sdružení má nebývale vysokou úspěšnost v získávání zahraničních grantů na základě svých dlouhodobých výsledků, nikoli kvůli své politické orientaci. Zůstává samozřejmě otázkou, který postup má v jaké situaci větší šanci přiblížit sdružení k jeho blízkým či vzdálenějším cílům.³¹

Tímto způsobem nastíněné rozdělení by nemělo evokovat neefektivitu nebo neprofesionalitu primárně politicky zaměřených organizací. Mělo by jen ukázat, jak zavádějící může být pohled optikou maximalizace výkonu na cestě k demokracii. Neměl by ani vzniknout dojem, že organizace lze jednoduše rozdělit do dvou homogenních, zcela

²⁹ Mackevič, U.: Nabroski k analyzu 3-go sektora [online], in: *Diariuš rušenňa*, 2005, oddíl 1, dostupné na: <http://worvik.com/news/2005/10/20/101> [8.11.2009].

³⁰ Osobní rozhovor s I. B., členem předsednictva *Rady*, 2.9.2008 v Minsku.

³¹ Osobní rozhovor s Vadimem Kološkinem, předsedou sdružení *Raznyje – ravnyje*, 10.7.2008 v Pleščenice.

odlišných skupin. Svým zjednodušeným rozdělením se snažím spíše poukázat na dva rozdílné přístupy, k jejichž kombinaci může v průběhu času docházet i v rámci jediné organizace.

I mezi politickými organizacemi se nachází mnoho těch, jež před sebe staví reálné cíle a postupují úměrně k nim. Mnoho organizací například dočasně před volbami podporuje nezávislé kandidáty (jejich pomoc je potřebná zejména při sbírání podpisů, aby kandidát mohl být zapsán na volební lístek) nebo se účastní voleb jako pozorovatelé (např. *Vesna*, *Partnerstva* nebo *Tovarystvo belaruskaj movy*). Jiné vydávají nezávislá periodika, která v omezené tiráži zákon povoluje (např. salihorská buňka *Mladé fronty*). Další poskytují pomoc obětem represí a jejich rodinám (např. *Solidarnasc*).

5. VZTAH NGO A OPOZIČNÍCH POLITICKÝCH STRAN

V lednu 1999 doplnil prezidentský dekret č. 2 pět let starý zákon o občanských sdruženích a přinesl přelomové změny: povinnost přeregistrace pro všechny legálně fungující organizace a zároveň úplný zákaz činnosti těch neregistrovaných.

Ve stanovené lhůtě byla všem organizacím uložena povinnost znovu předložit potřebné dokumenty a absolvovat už dříve absolvovanou proceduru registrace, tentokrát ovšem za přísnějších podmínek. Nově vytvořená centrální registrační komise přistoupila k přísnějšímu (a v jednotlivých bodech de facto protiprávnímu) výkladu stávajícího zákona a nařídila rozpuštění každého subjektu, který novým registrováním neprošel. Prováděcí předpis mimoto zavedl zcela nové pravidlo: „*Přeregistrace sdružení může být zamítnuta, pakliže mu bylo v průběhu předešlého roku (...) doručeno písemné upozornění týkající se porušení jeho stanov nebo platných zákonů.*“³² Jinými slovy, organizace, u níž v nedávné minulosti došlo k sebemenšímu porušení třeba i vlastních předpisů, nyní ztratila toleranci jednoho přestupku a tím i šanci na registraci a zákonnou existenci.³³

Jak lze očekávat, ustavení povinnosti přeregistrace mělo na třetí sektor devastační účinek – z původních 2 433 sdružení zůstalo pouze 1 326.³⁴

Za jakým účelem byl tento dekret vůbec vydán? V právních předpisech týkajících se třetího sektoru a ve způsobech jejich uplatňování obecně sledujeme kombinaci dvou tendencí: První z nich je preemptivní ustavení omezujících podmínek s úmyslem, aby sdružení představující potenciální roznětka širších nepokojů ani neměla možnost dorůst do potřebné síly. Druhou je reakce na konkrétní už existující stav. Ta si ovšem vyžaduje

³² Bělorusko, Dekret Prezidenta Republiky Bělorusko z 26.1.1999 č.2 o některých opatřeních týkajících se pravidel činnosti politických stran, odborů a jiných veřejných sdružení, in: *Nacionalnyj rejeestr pravovych aktov Respubliky Belarus*, No. 9, 1/65, 1999, dostupný na <http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?RN=PD9900002> (§ 11) [9.9.2009].

³³ Zákon o občanských sdruženích umožňuje soudní uzavření organizace, pakliže jí byla za jeden rok udělena dvě napomenutí za porušení některého z předpisů. Tato tolerance jednoho pochybení byla nyní poprvé opominuta. Pozdější dekrety, jimž bude dále v textu věnována pozornost, zavádějí možnost okamžité likvidace i u dalších přestupků.

³⁴ Svaboda asacyjacyji dy pravavoje stanovišča ňauradavnych arhanizacyjau u Respublicy Belarus 2007 hod [online], Asambbleja dëmakratičeskich NDA v Bëlarusi, str. 6, dostupné na http://belngo.info/download/sa_be.pdf [12.5.2008]

různější, nepokrytě represivní kroky, jež lze jen těžko zamaskovat zástupnými důvody.³⁵ Zákon z roku 1994 můžeme přiřadit k první tendenci. Dekret č. 2 z roku 1999 je příkladem spíše té druhé. Zavedl sice do budoucna několik nových norem ztěžujících registraci sdružení, jeho hlavní „přínos“ však spočíval zejména v jednorázovém snížení počtu těch už existujících. Oficiálně bylo jeho sestavení zdůvodněno záměrem eliminovat extremistické organizace jako *Kraj* či *Bílá legie*.³⁶ Ve skutečnosti byla nejpravděpodobnějším účelem jeho vydání příprava na prezidentské volby roku 2001, před nimiž bylo žádoucí eliminovat počet organizací, které by na volby mohly mít nějaký vliv.

Role zastávané neziskovými sdruženími v souvislosti s volbami není zanedbatelná. Pracují v přípravných štábech kandidátů, sbírají pro ně potřebný počet podpisů,³⁷ nechávají se zaangažovat mezinárodními misemi jako volební pozorovatelé, popřípadě organizují vlastní monitoring nebo provádějí informační kampaně. Ve všech těchto rolích vystupují za demokratické provedení voleb a už v tom mají společný cíl s opozičními stranami. Svým způsobem se tedy jejich cesty nakrátko setkávají právě v předvolebních obdobích – naposledy v letech 1999 (alternativní prezidentské volby)³⁸, 2000 (volby do

³⁵ Mám na mysli například převzetí odpovědnosti za kontrolu dodržování vnitřních předpisů organizace státními orgány, jak je stanoveno zákonem z roku 1994. (viz Zákon o občanských sdruženích, hlava 3)

³⁶ Tonkačeva, E.: Liquidation of NGOs in Belarus: A Means of Maintaining Power, in: *SEAL*, No. 4/2004, dostupné na <http://www.efc.be/cgi-bin/articlepublisher.pl?filename=ET-SE-01-04-1.html> [2.9.2008]

³⁷ Za mnohými osobnostmi opozice nestojí v roli přípravného předvolebního štábu politická strana, ale nezisková organizace nebo odborový svaz. V předvolebním období se tedy vždy znovu viditelně sbíhají cesty politické opozice a NGO. Nejviditelnější podobu na sebe tato symbióza vzala v Kongresu demokratických sil, alianci občanských sdružení a politických stran.

³⁸ V tomto roce by skončilo první období Alexandra Lukašenka ve funkci prezidenta, kdyby ústava z roku 1996 neanulovala předchozí dva roky. Skupina poslanců z rozpuštěného Nejvyššího sovětu spolu s opozičními stranami neuznávajícími novou ústavu proto zorganizovala v tomto roce alternativní prezidentské volby, jejichž přípravy se zúčastnila také řada občanských sdružení, a opět se tak nakrátko připojila k trajektorii politických stran. Dá se spekulovat o tom, zdali tato předem prohraná bitva představovala pro režim vážné nebezpečí. Na jedné straně se jí účastnily tisíce lidí z opozičních stran a z třetího sektoru, na straně druhé byl její dopad na většinovou populaci poměrně slabý. Neobjevila jsem žádnou zmínku o tom, že by se stát v souvislosti s touto akcí podnikl nějaké systémové změny. Zpětně se ovšem odehrála celá řada výpadů proti jejím jednotlivým hráčům. Pro stručné shrnutí viz např. zprávu organizace Human Rights Watch:

Republic of Belarus, in: Human Rights Watch World Report 2000, oddíl *Human Rights Developments*, dostupné na <http://www.hrw.org/legacy/wr2k/Eca-03.htm> [2.9.2008].

poslanecké sněmovny), 2001 (prezidentské volby) a 2004 (referendum o změně ústavy a parlamentní volby).³⁹

„Všechny politické síly v Bělorusku ve větším či menším měřítku využívají struktur občanské společnosti pro uskutečnění svých cílů, čímž si vytvářejí jakousi prodlouženou ruku,“ píše předsedkyně Běloruské helsinské komise Taťána Proťko a zdůvodňuje tak, proč část opatření nasměřovaných proti opozičním stranám dopadá i na občanský sektor jako na celek (legislativní změny) nebo na jeho konkrétní členy (vlny represí). *„Typickými jsou v takových případech výjimečné prověrky ze strany registračních a daňových orgánů, vypovídání smluv na nájem kanceláří organizací, „preventivní“ rozhovory s aktivisty zvanými na KGB (...).“*⁴⁰

Obecně byl politicky motivovaný nátlak založen na neadekvátně přísném použití norem vytvořených dříve zákony, popřípadě později prezidentskými dekrety. Postihy byly odůvodněny i vyloženými administrativními maličkostmi (chybějící uvozovky na hlavičkovém papíře, záměnu slova *asociace* za *organizace* v oficiálních dokumentech⁴¹ nebo nesprávné rozměry razítka⁴²).

„(...) většina existujících organizací obdržela písemnou žádost o detailní informace o její činnosti včetně přesných dat o jejich členech a téměř každé vykonané akci,“ popisuje dále právnička Elena Tonkačeva aktivitu státních kontrolních orgánů v průběhu volebního roku 2001. *„ Odmítnutí poskytnout informace nebo jejich neúplné předložení se přitom posuzovalo jako porušení zákona a vedlo k sankcím od Ministerstva spravedlnosti.“*⁴³

Z dat shromážděných lidskoprávními organizacemi se rýsují dvě vlny represí tohoto typu – jedna mezi léty 1999 a 2001, druhá v letech 2003 a 2004. Známe jejich projevy, ale bylo by obtížné vyvozovat z dostupných materiálů k nim vedoucí motivaci. Dá se

³⁹ Po období, jímž se zabývá tato práce, to byly ještě prezidentské volby roku 2006 a parlamentní v září 2008.

⁴⁰ Proťko, G.: Rol organizacij graždanskogo obščestva...

⁴¹ Markuševskij, D.: Belarus: Minskij sud likvidirujet očerednuju NPO [online], in: *Transitions Online*, 9/2003, dostupné na: <http://www.tol.cz/look/TOLrus/article.tpl?IdLanguage=6&IdPublication=16&NrIssue=50&NrSection=1&NrArticle=10687&ALStart=40> [10.7.2009].

⁴² Chlopkova, T.: Likvidirovany, no ne slomleny. Sudy prinimajut poziciju Minjusta v sporach s NGO [online], in: *Belorusskij rynek*, Vol. 13, 2003, No. 40.

⁴³ Tonkačeva, E.: Liquidation...

předpokládat elementární souvislost mezi daty intenzivního pronásledování a daty po nich následujících voleb. Je například nápadná nová úprava provedení masových shromáždění (dekret č. 11 z roku 2001) a zákaz užití zahraničních finančních darů v předvolební kampani (dekret č. 8 z roku 2001), oba dokumenty vydané během půlroku předcházejícímu prezidentským volbám.⁴⁴ Volby se nicméně konají poměrně často, a tak několik měsíců trvající období silnějšího nátlaku téměř vždy probíhá před *nějakými* volbami.

Oba zmíněné dekrety časově spadají do období vlny postihů, která začala výše popsanou výzvou k přeregistrování. Po ní následovaly vlny daňových inspekcí, konfiskací počítačů a dalších kroků směřujících k eliminaci konkrétních občanských sdružení paralelně s nezávislými médii a osobnostmi opoziční politické scény, a to nejintenzivněji v první polovině roku 2001. Z roku 2002 jsem našla podstatně méně zpráv podobného typu, nadešlo tedy jakési mezidobí, jasně oddělující tuto vlnu od následující (2003 – 2004). Ta byla pravděpodobně aktem přípravy k referendu prodlužujícímu prezidentské funkční období. Začala v dubnu 2003 procesem se čtyřmi vlivnými organizacemi současně⁴⁵ a pokračovala rychlým tempem – do konce roku jich bylo rozpuštěno jedenapadesát, většinou kvůli porušení pravidel vytvořených během posledních let novými dekrety, sedmdesát osm organizací navíc dobrovolně přijalo rozhodnutí o rozpuštění. Ani jediná před soudem nedokázala uhájit své právo na existenci. Během tohoto roku se také nadprůměrně mnoho organizací neprobojovalo registračním procesem: z celkových 1 464 žádostí bylo schváleno méně než sto.⁴⁶ Další součást kampaně popisuje Vladimír Rouda, profesor vilenské Evropské humanitní univerzity jako „*taktiku administrativních varování, udělovaných širokému spektru NGO. Jelikož udělení dvou či více varování za sebemenší přestupky může vést k automatické likvidaci, mnoho NGO žije pod hrozbou zrušení, která paralyzuje jejich činnost.*“⁴⁷

⁴⁴ Viz např. Borchgrevink, A.: Maintaining the Democratic Ghetto: The Persecution of Civil Society in Belarus [online], str. 4-5, dostupné na <http://www.nhc.no/php/files/documents/Publikasjoner/Rapporter/Landogtema/MaintainingtheDemocraticGhetto-1-2000.pdf> [1.11.2009].

⁴⁵ Rouda, U.: The Third Wave, or the regime's current tactics in dealing with independent NGOs [online], in: *Belarusian Review*, Vol. 15, 2003, No. 4.

⁴⁶ Svědčanni perasledu..., část *Infarmacija ad Ministerstva justicii*.

⁴⁷ Rouda, U.: The Third Wave...

Období zvýšeného nátlaku po sobě zanechalo hlubokou brázdou v reliéfu občanské společnosti a stejně tak změnilo i jeho právní základy. Udělovaná napomenutí a soudem nařízené likvidace byly z velké části postaveny na prezidentských dekretech vydaných v letech 1999 – 2005 a měnících základní pilíře zákona z roku 1994 jeden po druhém. Stejný efekt měla řada vládních nařízení a jiných nižších předpisů. Poměrně benevolentní zákon z roku 1994 stále platil, ale fakticky už byl každý jeho článek podrobněji rozpracován zvláštním předpisem a zbaven původního významu.

6. UŽITÍ DEKRETŮ K OSLABENÍ TŘETÍHO SEKTORU

Minulá kapitola načrtla protínající se křivky cest politických stran a demokratických nevládních organizací a také vlny pronásledování ze strany státu jako důsledek této spolupráce. Tato kapitola se zaměřuje na právní základy, na jejichž základě byl nátlak uskutečňován.

Nejpodstatnějšími z nich jsou prezidentské dekrety, které byly vydávány čistě za účelem poškodit opoziční občanská sdružení a se stejným cílem byly využívány Ministerstvem spravedlnosti ve spolupráci se soudy všech úrovní. Jury Čavusau, koordinátor iniciativy *Systém kolektivní obrany NGO*, shrnuje výsledky dlouhodobého pozorování takto: *„Přímým vykonavatelem těchto rozkazů byly orgány justice – Ministerstvo spravedlnosti, v čele s Viktorem Halavanavem, a jemu podřízené oblastní výkonné výbory včetně minského. Důležitou roli hrály oblastní soudy a Nejvyšší soud, od nichž byl vždy potřebný souhlas s likvidací občanského sdružení, a stejně tak souhlas se zamítnutím nových žádostí o registraci. Tento mechanismus vyžadoval také vstřícný postoj ze strany prokuratury. Kontrolní funkci „čistek“ pak vykonávala Administrativa prezidenta (...).“⁴⁸*

V kampaních byly využity jak dekrety, jejichž téma se činnosti NGO dotýká jen okrajově a vztahuje se jen na některé z nich (například úprava provedení masových shromáždění), tak dekrety s přímým dopadem na většinu organizací, přesahujících svou prací hranice členské základny. Tato kapitola se věnuje dvěma nejmarkantnějším příkladům – koncesím k výkonu určité činnosti a financování zahraničními sponzory.

Dekret měnící způsob výdeje koncesí (licencí) byl vydán v červenci 2003 a stanovil činnosti, k jejichž výkonu je koncese nezbytná, ať se jedná o aktivitu výdělečnou nebo nevýdělečnou.⁴⁹ Vyjmenované činnosti jsou většinou doménou soukromého podnikání,

⁴⁸ Svědčanni perasledu..., část *Ustup*.

⁴⁹ Bělorusko, Dekret Prezidenta Republiky Bělorusko z 14.7.2003 č.17 o udělování koncesí na určité typy činnosti, in: *Nacionalnyj rejestr pravovych aktov Respubliky Belarus*, No. 79, 1/4779, 2003. Tento dekret je jen první z řady navazujících. Pro aktualizovaný stav viz Národní právní internetový portál Republiky Bělorusko <http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?RN=Pd0300017> [8.9.2009]. Hlavní přínos dekretu spočívá v rozšíření počtu oblastí, na něž se koncese vztahují, oproti dřívějšímu stavu. Nezavádí tedy koncese jako takové.

ale několik z nich se týká i konkrétních typů neziskových organizací, mezi jinými vydávání tiskovin, výuková činnost, poskytování právních služeb a informací či měření radioaktivního znečištění. Koncese udělují příslušná ministerstva, která také sama upravují požadavky k jejich získání. Nutnost obstarat si koncesi pro organizaci znamená značnou administrativní a finanční zátěž. V praxi se proto zneužívá obtížné kontrolovatelnosti a mnohé požadavky stanovené dekrety ohledně koncesí se běžně ignorují. Existuje tak trvalý stav nedodržování platných předpisů, kterému odpovědné státní orgány nevěnují pozornost. Přesto existují záznamy o organizacích likvidovaných v průběhu některého z období zesílených postihů právě za vykonávání konkrétní činnosti bez licence. Domnívám se proto, že příslušné normy fungují jako jakási otevřená past, do níž lze lehce chytit sdružení v případě potřeby, udělit mu varování nebo je přímo donutit skončit. Do takové pasti se chytila například hrodněnská *Ratuša*, již bylo uděleno varování za publikační činnost bez odpovídající licence,⁵⁰ nebo sdružení *Právní pomoc obyvatelstvu* sankcionované za placené právní poradenství.⁵¹ V jiném případě byli ze stejného důvodu sankciováni američtí lektori anglického jazyka, dobrovolníci mezinárodního náboženského sdružení.⁵²

Druhým podstatným aspektem činnosti NGO upravovaným dekrety je jejich financování. Jak již bylo zmíněno, zdaleka nejvýznamnější zdroj financování běloruského třetího sektoru představuje sponzorská pomoc od zahraničních fondů. Je tomu tak z několika důvodů – státní podpora je pro většinu organizací z pochopitelných důvodů nemyslitelná, financování od komerčních subjektů zde nemá silnou tradici, a navíc soukromé společnosti nechtějí riskovat zhoršení vztahů se státními orgány. Proto je mezinárodní podpora pro třetí sektor životně důležitá.

Paradox tohoto stavu spočívá v tom, že stát omezením dobrovolného dárcovství de facto donutil organizace hledat si podporu za hranicí, a tím se i dostávat do závislosti na bytostně demokratických institucích, mnohdy financovaných z amerického státního rozpočtu. Každá z těchto institucí má jinou míru citlivosti vůči vměšování do vnitřní

⁵⁰ Rouda, U.: The Third Wave...

⁵¹ Barbarič, G.: Precedent sozdan. No pravozaščitnikam bezrabotica ne grozit [online], in: *Belorusskij rynek*, Vol. 13, 2003, No. 36.

⁵² Vojt, V.: Group of US Volunteers can be Deported from Belarus [online], Assembly of Belarusian Pro-democratic NGOs, dostupné na <http://belngo.info/cgi-bin/e.pl?id=3118> [3.11.2009].

politiky cizího státu a různou silou „tlačí na pilu“ proměny běloruské společnosti ve společnost občanskou, všechny však mají na této proměně zájem a dělají vše pro její uskutečnění. Běloruské organizace na nabídku grantů reagují několikanásobně vyšší poptávkou. Vzniká tak prostředí silné konkurence, v němž se organizace přirozeně dostávají do rozporu mezi plány, jež by chtěly realizovat na základě aktuálních potřeb jejich cílové skupiny, a plány, na něž s větší pravděpodobností získají finance. Orientují se v první řadě podle zaměření sponzorů, teprve poté podle reálných potřeb a „jejich obecné slogany [jako například, pozn. aut.] (...) ‚svoboda slova a vyjadřování‘, ‚demokratizace ústředních a samosprávných orgánů‘ atd., obyvatelstvo nebere vážně.“⁵³ Extrémními případy této tendence jsou organizace, jež zcela opustily původní agendu a pracují od jednoho projektu k druhému, jako by vyplňovaly zakázku podle objednávky.

Od roku 2001 byla vydána řada normotvorných aktů, které možnost čerpání zahraniční podpory významně omezují (nejdůležitější z nich jsou prezidentské dekrety č. 8 z roku 2001 a č. 24 z roku 2003).⁵⁴ Předně stanovují, k jakému účelu mohou být finanční prostředky a jiné dary použity, a zakazují jejich užití vně tohoto rámce, zvláště potom vylučují jejich použití na řadu činností politického a masově-agitačního charakteru. Finanční částka získaná ze zahraničí musí být v souladu s předpisy uložena na účet běloruské banky a musí být předem registrována u příslušného odboru administrace prezidenta. Tento postup zajistí, že banka z účtu odepíše daňovou položku ve stejné výši, jakou odvádějí komerční subjekty.

Dekrety dále stanovují přísné sankce za užití finančních prostředků k jiným účelům nebo za jejich zatajení (zabavení této sumy a pokuta ve výši až dvou set minimálních měsíčních platů) a to vůči organizaci i vůči jejím členům za tuto zpronevěru zodpovědným. A v neposlední řadě, podle nových pravidel stačí státnímu orgánu dokázat organizaci

⁵³ Antsipienka, A., Bulhakau, V.: Belarus: Reform Scenarios, Varšava: 2003, str. 48.

⁵⁴ Bělorusko, Dekret Prezidenta Republiky Bělorusko z 12.3.2001 č.8 o některých opatřeních souvisejících s řádem nabytí a užití finančních prostředků zahraničního původu, in: *Nacionalnyj rejestr pravovych aktov Respubliky Belarus*, No. 28, 1/2464, 2001; No. 23, 1/3500, 2002; No. 43, 1/3611, 2002; No. 77, 1/3818, 2002; No. 100, 1/4003, 2002.

Bělorusko, Dekret Prezidenta Republiky Bělorusko z 28.11.2003 č.24 o nabytí a užití finančních prostředků zahraničního původu, in: *Nacionalnyj rejestr pravovych aktov Respubliky Belarus*, No. 135, 1/5134, 2003.

Pro stručný právní rozbor viz Zikrackij, S. A.: Ispolzovanije i polučenje inostrannoju bezvozmezdnoj pomošči v Respublike Belarus [online], dostupné na: <http://www.ngo.by/legal-state/gratis-aid/articles/f4eb6f1f907e7a50.html> [11.4.2009]

jediné porušení těchto pravidel, aby ji mohl zlikvidovat, a to dokonce bez udělení předchozích varování, jak tomu bylo dříve. Z tohoto důvodu bylo například zavřeno centrum mládeže *Hart* v roce 2002, v roce 2003 pak homelský svaz *Občanské iniciativy* nebo *Centrum mládežnických iniciativ Kontur*.⁵⁵

Vzhledem k významu, jaký mají zahraniční fondy pro celý třetí sektor, není překvapením, že organizace se snaží nacházet způsoby, jak obejít i tato pravidla. Jak vyplynulo z rozhovorů s představiteli několika z nich, jde to poměrně snadno. Mnozí příjemci finanční podpory se například vyhýbají použití běloruských bankovních účtů, kde by bylo nemožné zatajit velkou sumu doručenou v cizí měně ze zahraničí, a místo toho si otevírají účty na Ukrajině, s níž má Bělorusko bezvízový styk, popřípadě v nedalekém ruském Smolensku nebo na území Evropské unie. Přes všechny praktické nevýhody je tento systém krácení daní hojně užívaný. Jinou možností je registrovat projekt i s financováním u státního orgánu, avšak nahlásit částku jen zlomkovou ve srovnání se skutečně obdrženou sumou.

Tyto praktiky fungují stabilně a dlouhodobě. Svědčí o tom i skutečnost, že na ně přistupuje i většina zahraničních donorů. Vedou je k tomu komplikace spojené s registrací finanční podpory, výše odváděné daně, praktická nemožnost získat daňovou úlevu i neochota sponzorovat valutami běloruský stát. Praktická úskalí tohoto přístupu jsou nabíledni – aby se příjemci finančního obnosu nevystavovali nebezpečí odhalení, nechávají si jen nejnutnější minimum záznamů o získání a způsobu užití peněz. Zároveň od nich fondy požadují doklady o platbách a tlačí je tím do riskantní situace. Fond má jediné východisko z tohoto dilematu: musí si o organizaci zjistit dostatek informací a potom věřit, že peníze byly využity jen na dohodnuté položky.

Poslední legislativní změnou, jež spadá do vymezeného časového rámce této práce, je novela zákona o občanských sdruženích přijatá v červenci 2005.⁵⁶ Tato novela, rozsahem textu několikanásobně převyšující původní znění, do sebe zahrnuje většinu ad-

⁵⁵ Svědčanni perasledu... část *Zabarona (likvidacyja) hramadzkih abjadnaŭŭau u Belarusi*.

⁵⁶ Bělorusko, Dekret Prezidenta Republiky Bělorusko z 19.7.2005 č.36-3 o vnesení změn a doplnění do Zákona Republiky Bělorusko „O občanských sdruženích“, in: *Nacionalnyj rejeŭtr pravovych aktov Respubliky Belarus*, No. 120, 2/1133, 2005.

hoc vytvořených interpretací jednotlivých článků zákona i normy stanovené výše popsanými dekrety. Praktiky, jimiž samy státní orgány mnohokrát překračovaly právní rámec, se nyní staly platnými normami.

Zákon v první řadě extrémně komplikuje registrační proces, k němuž je nově nutné předložit například daleko podrobnější vnitřní stanovky organizace (s možností státní kontroly jejich dodržování), grafické zobrazení řídicích struktur organizace nebo úplný seznam členů s osobními údaji. Neregistrovanou činnost zákon zakazuje a stanovuje za ni sankci odnětí svobody. Registrace, která by podle zákona neměla trvat déle než měsíc, v praxi kvůli prodávám v činnosti centrální registrační komise trvá daleko déle. Není třeba dodávat, že tyto praktiky jsou v rozporu s mezinárodně uznávanými standardy výkladu práva na sdružování.

Zajímavé je, jak důležitou rozhodovací roli, roli poslední instance nebo nezbytného poradního hlasu, plní v této proceduře prezident a jemu podřízené orgány. Prezident sám může například udělit výjimku ze „zakázaných slov“ v názvu.⁵⁷ Jemu nepřímo podřízená archivní komise musí schválit symboliku zakládaného subjektu. A v neposlední řadě, registrační orgán nemůže udělit souhlas bez konzultace s centrální registrační komisí, opět nepřímo podřízené prezidentovi.

Tyto sdílené pravomoci jsou velmi účinným nástrojem, jak do konečného verdiktu prosadit vůli centra. Rozhodování o tom, kterou organizaci povolit a kterou ne, se přitom jednoduše může řídit jejími vlastními stanovami, protože ty musejí obsahovat seznam činností, jež organizace hodlá vykonávat a z nichž jí případně bude plynout zisk. Jiné činnosti jí povoleny nebudou. Dá se tedy předpokládat, že po přijetí tohoto zákona nezíská registraci ani jeden subjekt deklarující záměr monitorovat průběh voleb, vydávat noviny nebo třeba organizovat zahraniční studentské výměny, ačkoliv zamítnutí registrace bude přirozeně oficiálně zdůvodněno jinak, často např. formálními nedostatky v dokumentech nebo absencí sídla organizace odpovídajících kvalit.

K zapsání subjektu do rejstříku je totiž nezbytné, aby se pod adresou subjektu skrývalo skutečné sídlo, tedy kancelář. To bývá často největším problémem, protože vlastní kancelář je vyžadována od sdružení jakéhokoliv druhu bez ohledu na to, je-li pro

⁵⁷ Slova „Bělorusko“, „běloruský“, „národní“ a „lidový“, jejichž užití v názvu organizace je zakázáno. Viz Zákon o občanských sdruženích, hlava 2, čl. 12.

jejich činnost potřebná nebo ne. K této podmínce se vážou další – kancelář až na výjimky nesmí být v obytném domě (a nefunguje tedy v Čechách běžná praxe sdružení napsaného na byt zakladatele) a musí samozřejmě splňovat hygienické a bezpečnostní předpisy. Kontrola jejich dodržování pak může být snadnou záminkou pro šikanování organizace, jejich nedodržení pak podkladem pro soudní postih. Kontrolám spojeným se sídlem organizace se registrační orgán zpravidla věnuje se značnou pečlivostí. Kancelář v obytném domě posloužila jako záminka rozpuštění mnoha organizací, mimo jiné *Svazu běloruských skautů*⁵⁸ nebo *Běloruského centra konstitucionalismu a výzkumu*. Server *Chartia 97* o tom napsal: „*Obě organizace [tou druhou je Mezinárodní institut výzkumu politiky, pozn. aut.] zlikvidovali z popudu Ministerstva spravedlnosti. V jednom případě kontrola z ministerstva našla chyby v registračních dokumentech, v druhém objevila, že sídlo organizace se navzdory zákonu nacházelo v soukromém bytě. Vrchní soud se shodl s Ministerstvem spravedlnosti, že za takové přestupky je organizace záhodno uzavřít.*“⁵⁹

Výsledkem čím dál obtížnějších životních podmínek je stav, kdy organizace vydávají rostoucí díl energie na existenční otázky a nezbývá jí dostatek pro vlastní činnost. Je přirozené si za takových podmínek položit otázku, jakou výhodu vlastně legální status přináší a zdali by nebylo výhodnější na něj zcela rezignovat. Kromě toho, že mnohé organizace fungují v jakési pololegalitě (mají registraci, ale obcházejí dílčí nařízení), roste počet těch, které o legalizaci vůbec neusilují. „*Lidé se většinou rozhodli neplýtvat penězi a silami na oficiální registraci, a místo toho využili svého občanského práva na sdružování tím nejjednodušším způsobem – vytvářením občanských iniciativ, většinou krátkodobého charakteru,*“⁶⁰ uvádí *Běloruská ročenka 2005*.

Neregistrovaná činnost totiž i přes zjevná rizika přináší jisté výhody. Organizace předně nemusí tratit energii a peníze na nejrůznější povolení a poplatky. Nemusí vést pečlivé účetnictví, záznamy o činnosti, ani dodržovat vnitřní předpisy, které koneckonců

⁵⁸ Karnej, I.: Apošnja skauty Belarusi, in: *Radio Svaboda*, 18.4.2005, dostupné na <http://www.svaboda.org/content/article/794697.html> [15.5.2008]

⁵⁹ Zlikvidavali jašče dzvě něžaležnyja arhanizacyji, in: *Chartia 97*, 23.4.2004, dostupné na: <http://www.charter97.org/bel/news/2004/04/23/org> [22.7.2009]

⁶⁰ Gosudarstvo protiv nępravitęlstvęnných organizacij: vojna do polnogo uničtoženija?, in: Kostojugova, V. (red.): *Belorusskij ježęgodnik 2005*, Vilnius: 2006, str. 275.

mohly být sestaveny jen na žádost registračního orgánu. Proto vidí mnohé organizace v ilegálním fungování především výhodu ušetřené práce. Slovy předsedy nelegálně fungující minské organizace: „*Před tím, než jsme byli soudem zlikvidováni, museli jsme kromě řady dobrovolníků zaměstnávat čtyři osoby na plný pracovní úvazek jen kvůli administrativě. Dnes nám v kanceláři stačí jediný člověk.*“⁶¹ Skutečnost, že organizace nepodléhá vnější kontrole, však pro ni může být dlouhodobě škodlivá, protože tak vzniká příznivé prostředí pro zanedbávání kontroly vnitřní. V mnoha případech tak organizace postupně rezignuje na vnitřní demokratické principy. Nedochozí například k obměně vedení, členové ztrácejí přehled o hospodaření, hrozí snížení efektivity a finanční prostředky organizace se dají lehce zneužít pro osobní účely.⁶² Velmi často se po přechodu do ilegality vytrácí vnitřní demokracie, informovanost řadových členů a tím i jejich vliv na směřování celku. Hrozí, že se z organizace stane jakási soukromá aréna vedoucích členů. Přitom právě ztráta legitimacy vedení a degradace vnitřních rozhodovacích principů je obecně považována za překážku úspěšného plnění demokratizačního poslání nevládních organizací v nedemokratických zemích.⁶³

Nelegální činnost je dlouhodobým rizikem pro zúčastněné osoby. Ilegalita si vynucuje jistá základní pravidla bezpečnosti jako ochranu identit účastníků a obecně omezení informací o organizaci dostupných z vnějšku. Tím se však organizace zároveň zbavuje posledních možností, jak informovat veřejnost o své činnosti a směřovat k rozšíření okruhu členů a klientů. Stává se z ní úzká elitní skupinka, kde někteří členové jsou aktivní i v několika organizacích zároveň, avšak schází kontakt s veřejností.

Částečné východisko z informační izolace dnes poskytuje internet a jeho sociální platformy umožňující snadné rozšiřování informací v rámci uzavřeného okruhu lidí. Tento způsob komunikace ale jen posiluje stávající trend nahrazování systematické činnosti jednorázovými akcemi, plnohodnotné členství jen jakousi příležitostnou angažovaností.

⁶¹ Osobní rozhovor s K.S., 8.9.2008 v Minsku.

⁶² Lída Vacková, řadu případů zneužití grantů udělených mezinárodními fondy. Často se jedná o organizace, které se vinou ztráty registrace staly jen uzavřenými kroužky známých a vykonávají jen minimum ze své dřívější činnosti. Přesto nadále získávají granty a na základě jejich předchozích zkušeností se jim daří přesvědčivě doložit užití peněz pro účely sponzorovaného projektu, přestože je používají pro vlastní potřebu.

⁶³ Edwards, M., Hulme D.: *Too Close for Comfort? The Impact of Official Aid on Nongovernmental Organizations*, in: Burnell, P. J., Morrissey O.: *Foreign Aid in the New Global Economy*, Cheltenham: 2004, str. 87.

Angažovaní mladí lidé mají častěji než dříve tendenci účastnit se, ale nepřijímat zodpovědnost. Příčinou může být také nevelká obeznámenost veřejnosti s činností NGO a jejich nízká prestiž. Když k těmto charakteristikám připočteme fakt, že mnoho tradičních starších organizací dodnes vedou, nebo donedávna vedli, jejich lídři z raných devadesátých let, zdá se, že do budoucna hrozí nebezpečí nedostatku vedoucích osobností a krize generační obměny.

ZÁVĚR

V osmdesátých letech vznikly v BSSR neformální organizace, jejichž rozvoj byl poháněn společenskou poptávkou po otevření dlouho tabuizovaných, specificky běloruských témat, odrážejících ambivalenci vztahu k Sovětskému svazu a probouzející se nacionalismus. K proslulým organizacím této doby se po vzniku samostatného státu přidala řada dalších, avšak témata jako kultivace běloruského jazyka, výklad běloruských moderních dějin nebo pomoc obětem černobylské katastrofy zůstala v agendě nevládních sdružení nadále a jsou aktuální i dnes.

Tehdejší slabě legislativně regulované podmínky zakládání a práce sdružení umožnily vznik nejen stovkám NGO, ale i řadě podniků nesplňujících kritérium dobrovolnosti ani neziskovosti a jen využívajících daňových úlev. První zákon regulující neziskové organizace tento stav změnil tím, že jasně definoval formy těchto organizací a charakter činností, jimiž se mohou zabývat. Normy vytvořené tímto zákonem, třebaže samy o sobě nijak limitující, začaly být beze změn v samotném textu zákona vykládány o poznání přísněji v momentě, kdy se mnohá sdružení připojila k protestům proti ústavnímu upevnění vlastní moci nově zvoleným prezidentem Lukašenkem. Vyhlášky ministerstev tehdy vytvořily řadu doplňujících požadavků týkajících se registrace nových sdružení, ovšem hlavní změny nastaly v užití zákonů státními výkonnými orgány ve spolupráci se soudy. Zákon *o občanských sdruženích* a nižší předpisy přirozeně nadále platily pro všechna sdružení bez rozdílu, ale teď poprvé byl zaznamenán nestandardní přístup k těm, jež v budoucnu mohla být nositeli odporu proti vytvářejícímu se autoritativnímu mocenskému režimu. Stát využil k nátlaku jednoduché metody, které měl díky stávajícím zákonům k dispozici – např. vykonstruovaná obvinění z daňových úniků. Zákonnými metodami byly poté vytvořeny nové nástroje, zacílené už na organizace konkrétního typu – došlo mimo jiné k legislativnímu zakotvení privilegovaného postavení BRSM na úkor zbylých sdružení mládeže.

Tento dvojí přístup se v budoucnu mnohokrát opakoval. Na jedné straně prezidentské dekrety a výnosy zužovaly pole působnosti stejnou mírou všem občanským sdružením (např. nezbytné přeregistrování nebo komplikované užití sponzorských darů), na straně druhé ten samý typ dokumentů vytvářel další umělé překážky pro vybrané

subjekty a zároveň pro privilegované organizace možnosti „zkratek“ v přístupu ke státním orgánům. Dvojnásobný metr je ještě zřetelnější v přístupu státních orgánů na všech úrovních, zejména v koordinaci postupu výkonné moci a moci soudní, jež se nejzřetelněji projeví v letech 2001 a 2003. Vlny pronásledování měly zničující dopad na počet legálně existujících NGO – doposud nebylo dosaženo jejich početního stavu z roku předcházejícímu nařízení o přeregistrování.⁶⁴ Mnohé organizace za takových podmínek rezignují na legální existenci a spokojí se s kompromisem illegality, kdy do své činnosti sice mohou zapojovat pouze úzký okruh osob, ale nemusejí vykládat energii na vyplňování náročných požadavků ze strany úřadů.

Represivní přístup ovšem nezůstal bez odezvy uvnitř třetího sektoru. Jeho buňky se za účelem vlastní obrany začaly sjednocovat do svazů, poskytujících členům právní podporu v soudních sporech, ale i pomoc v otázkách každodenní existence nebo tréninky potřebných dovedností. Rozšířil se počet podpůrných center i počet mezinárodních fondů s vydělenými rozpočtovými položkami speciálně pro Bělorusko.

Část organizací začala úzce spolupracovat s opozičními politickými stranami, mnohé se aktivně zapojily do režie alternativních voleb (1999) a poprvé také do předvolební přípravy a monitoringu parlamentních a prezidentských voleb následujících let. Zapojení do politiky se přirozeně týkalo jen malé části organizací. Zůstalo daleko více těch, jež pokračovaly ve svém původním zaměření a ve vytvářejícím se spektru organizací, sahajícím od prostátních po otevřeně opoziční, představovaly politicky pasivní střed. To ovšem neznamena, že by měly nulový význam pro své okolí a pro kultivaci běloruské občanské společnosti.

Právě rozpor mezi politickým a nepolitickým pohledem na roli NGO v demokratizaci společnosti se pro třetí sektor stal charakteristickým a přivedl ho do jakési krize identity. NGO vědí, že jejich úkolem je umožňovat občanům aktivně se zapojovat do vytváření vlastního životního prostoru. Neznají však své místo ve společnosti, kde je občanská aktivita téměř znemožněna a kde jim pro existenční těžkosti téměř nezbyvají prostředky pro práci samu. Mnohé NGO jednoduše nevědí, jak být za takové situace prospěšnými a odpověď na tuto otázku hledají u politických stran nebo u

⁶⁴ Pro přesná čísla k jednotlivým rokům a graficky znázorněnou dynamiku počtu NGO viz Černov, V.: Třetí sektor v Belarusi...

zahraničních fondů, s nimiž si budují klientsko-patronský vztah. Mezinárodní fondy zaměřené na podporu transferu demokratických prvků do nedemokratických společností představují nejvýznamnější zdroj financování nevládního neziskového sektoru. Tento stav je přímým důsledkem eliminace sponzorování z domácích zdrojů, které se projevuje obtížemi spojenými se sponzorováním komerčními společnostmi, v komplikacích ztěžujících vlastní výdělečnou činnost NGO a v minimálním rozsahu finanční podpory poskytované státem.

Stát tedy nátlakem vůči neziskové sféře vyvolal odůvodněný pocit ohrožení a tím i obrannou reakci – organizace se semkly do sebeobranných koalic, naučily se díky vzájemné pomoci pracovat v ilegalitě, mnohé přijaly za své cíle do té doby artikulované jen opozičními politickými stranami a přistoupily ke spolupráci s nimi. Organizace mají tendenci modifikovat své zaměření podle vypisovaných grantových soutěží a ztrácejí citlivost vůči potřebám cílové skupiny, na niž je jejich činnost primárně soustředěna.

Tyto tendence mají dlouhodobý charakter a nezměnilo se v nich mnoho ani po roce 2005 ani po bouřlivých protestech následujících po prezidentských volbách roku 2006, v nichž neziskové organizace a v nebývalé míře i krátkodobé neformální iniciativy hrály významnou roli. Léta 2008 a 2009 zaznamenala jisté oteplení ve vztahu státu ke třetímu sektoru, několik vlivných organizací dosáhlo obnovení registrace. Není však jisté, zda se jedná o příznaky větších změn nebo spíše o kosmetické úpravy s cílem vylepšit pověst Běloruska v očích Evropské unie nabízející svému sousedovi spolupráci v podobě Východního partnerství.

SHRnutí

Přibližně od roku 1997 jsou občanská sdružení v Bělorusku terčem cíleného pronásledování – především ta, jejichž činnost má dopad na širší společnost. Na legislativní úrovni má nátlak charakter velmi detailních předpisů, které místo funkce ochrany zájmů sdružení plní funkci umělých překážek a znesnadňují tak výkon práva na sdružování. Kontrola plnění těchto předpisů a sankce za jejich nedodržování se stávají prostředkem boje proti potenciálním či skutečným oponentům, na němž se podílejí výkonné i soudní orgány státu. Nezisková sféra se pod tlakem polarizuje, její část se uchyluje k opozičním stranám a vytváří sebeobranné koalice. Sdružení se naučila obcházet zákonné normy, mnoho z nich funguje ilegálně či pololegálně a uzavírá se do úzké politizované sféry s nízkým vlivem na společnost.

RESUMÉ

Belarusian civic associations, and particularly the ones aiming at broader society, have been a target of deliberate repression since 1997. The repression is carried out by legislative means – detailed rules, which do not protect interests of the associations, but instead they set artificial hurdles and complicate execution of the right to association. Coordinated by both executive and juridical state bodies the control and sanctions for noncompliance became a means of campaign against real or potential opponents. The non-profit sector has been changing under such pressure, part of it finding common language with opposition political parties or uniting in self-defense coalitions. Associations learnt to avoid the law, many of them existing on illegal or semi-legal basis and closing into a narrow politicized sphere with little influence on society.

POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA

1. Prameny

1.1 Normotvorné dokumenty

Bělorusko. Zákon č. 3254-XII ze dne 4.10.1994 o občanských sdruženích, in: *Vedamasci Vjarchounaha Saveta Respubliki Belarus*, No. 29, 1994, str. 503.

Bělorusko. Nařízení Rady ministrů z 22.7.1997 č. 929 o pravidlech zakládání poboček zahraničních firem a organizací v Republice Bělorusko a o jejich činnosti, in: *Sobranije džekretov, ukazov Prezidenta i postanovlenij Pravitělstva Respubliki Belarus*, No. 19, 1997, str. 672.

Bělorusko. Zákon č. 218-Z ze dne 7.12.1998, Občanský zákoník Republiky Bělorusko, in: *Vedamasci Nacyjanalnaha schodu Respubliki Belarus*, No. 7-9, 1999, str. 101.

Bělorusko, Dekret Prezidenta Republiky Bělorusko z 26.1.1999 č. 2 o některých opatřeních týkajících se pravidel činnosti politických stran, odborů a jiných veřejných sdružení, in: *Nacionalnyj rejestr pravovych aktov Respubliki Belarus*, No. 9, 1/65, 1999.

Bělorusko, Dekret Prezidenta Republiky Bělorusko z 12.3.2001 č. 8 o některých opatřeních souvisejících s řádem nabytí a užití finančních prostředků zahraničního původu, in: *Nacionalnyj rejestr pravovych aktov Respubliki Belarus*, No. 28, 1/2464, 2001; No. 23, 1/3500, 2002; No. 43, 1/3611, 2002; No. 77, 1/3818, 2002; No. 100, 1/4003, 2002.

Bělorusko, Dekret Prezidenta Republiky Bělorusko z 13.1.2003 č. 16 o státní podpoře občanského sdružení 'Běloruský republikový svaz mládeže', dostupný na webové stránce Národního centra právních informací Republiky Bělorusko, http://pravo.by/world_of_law/text.asp?RN=P30300016 [2.11.2009]

Bělorusko, Dekret Prezidenta Republiky Bělorusko z 14.7.2003 č.17 o udělování koncesí na určité typy činnosti, in: *Nacionalnyj rejestr pravovych aktov Respubliki Belarus*, No. 79, 1/4779, 2003.

Bělorusko, Dekret Prezidenta Republiky Bělorusko z 19.7.2005 č.36-3 o vnesení změn a doplnění do Zákona Republiky Bělorusko „O občanských sdruženích“, in: *Nacionalnyj rejestr pravovych aktov Respubliki Belarus*, No. 120, 2/1133, 2005.

Česká republika. Zákon č. 83/1990 Sb. ze dne 27.03.1990 o sdružování občanů, in: *Sbírka zákonů České republiky*, 19/1990, str. 366.

1.2 Zpravodajská periodika

Adukatar

Belgazeta

Belngo.info

Belorusskij rynek

Belorusy i rynek

Chartia 97

The New York Times

Radio Svaboda

Transitions Online

1.3 Rozhovory s následujícími činiteli neziskových organizací – Taťána Vodolažskaja, Vadim Kološkin, Iryna Bělaja, Světlana Koroljova, Ellada Hukasava, Enira Bronickaja, Juras Juračenka a Lída Vacková. Rozhovory s několika zástupci nelegálně činných organizací.

2. Literatura

2.1 Monografie a sborníky statí

Antsypienka, A., Bulhakau, V.: *Belarus: Reform Scenarios*, Varšava: 2003.

Bulgakau, V. a kol.: *Palityčnaja historyja nezaležnaj Belarusi*, Vilnius: 2006.

Burnell, P. J., Morrissey O.: *Foreign Aid in the New Global Economy*, Cheltenham: 2004.

Kazanecki, P., Pejda, M. (red.): *Belarus — the Third Sector. People, Culture, Language*, Varšava a Minsk: 2002.

Pinigin, A., Lajejskaja A.: *Meždunarodnaja tehničeskaja pomošč Respublike Belarus*, Minsk: 2004

Rouda, U. (red.): *Davednik na krynicach finansavaňňa nědzaržaunych arhanizacyjau*, Minsk: 1999.

Smoljanko, O.: Sozdanije nępravitelstvennych organizacij v Belarusi. Pravovye aspekty, Minsk: 2005

Ševeljev, A. D.: Komsomol na pučach perestrojki, Moskva: 1988.

Tonkačeva B., Čausov I., Čerepok G.: Nępravitelstvennyje organizaciji: pravovyje podchody, meždunarodnyj opyt, Minsk: 2006.

2.2 Analytickę články

Belaja, I.: Pravovoj kontekst rozvitiya molod'ožnogo tret'jego sektora, in: *Vklad molod'ožnych organizacij v stanovlenie graždanskogo obščestva v Belarusi*, Moskva: 2006

Borchgrevink, A.: Maintaining the Democratic Ghetto: The Persecution of Civil Society in Belarus [online], dostupné na <http://www.nhc.no/php/files/documents/Publikasjoner/Rapporter/Landogtema/MaintainingtheDemocraticGhetto-1-2000.pdf> [1.11.2009].

Černov, V.: National Report: Belarus, in: Jevgeněva, A. (ed.): *Consolidation of Democracy and Implementation of Democratic Reforms: The Role of NGOs*, Kijev: 2008.

Černov, V.: Tretij sektor v Belarusi [data z grafu], in: *Naše mněnije*, 2008, dostupné na <http://nmnby.eu/pub/0802/18m.html> [3.9.2009].

Chandler, D.: Belarus Elections: Dictating Democracy? [online] dostupné na <http://www.steinbergrecherche.com/frbelarus.htm#2> [3.9.2009].

Krupka, J.: BRSM jak priklad kvazihramadskaj arhanizacyji, in: *Assambleja*, 2008, No. 1, str. 6-9.

Mackevič, V.: Nabroski k analyzu 3-go sektora [online], in: *Diarius rušeňña*, 2005, oddíl 1, dostupné na: <http://worvik.com/news/2005/10/20/101> [8.11.2009].

Michalevič A.: A Short History of Youth Organizations in Belarus, in: Kazanecki, P. (red.): *Belarus: The Third Sector*, Executive Office of the Assembly of Democratic Non-Governmental Organizations, Varšava a Minsk: 1998, str. 42 – 48.

Pajas, P.: Recognition of Public Benefit in Legal Systems of Several Nations [online], in: *The International Journal of Not-for-Profit Law*, Vol. 2, 1999, No. 1.

Tonkačeva, E.: Liquidation of NGOs in Belarus: A Means of Maintaining Power, in: *SEAL*, No. 4/2004, dostupné na <http://www.efc.be/cgi-bin/articlepublisher.pl?filename=ET-SE-01-04-1.html> [2.9.2008]

Vodolažskaja, T., Šeleastová, O., Jegorov, A.: *Graždanskije iniciativy v Belarusi*, Minsk a Vilnius: 2007.

Prořko, G.: Rol organizacij graždanskogo obščestva Belarusi v vyborach Prezidenta [online], Belorusskij chelsinskij komitět, dostupné na: <http://www.belhelcom.org/?q=ru/node/1849> [12.5.2009].

Zikrackij, S. A.: Ispolzovaniye i polučenije inostrannoj bezvozmezdnoj pomošči v Respublike Belarus [online], dostupné na: <http://www.ngo.by/legal-state/gratis-aid/articles/f4eb6f1f907e7a50.html> [11.4.2009].

Żejmis, M.: Organizacje pozarządowe na Białorusi w świetle wypowiedzi działaczy, in: Puchnarewicz, E. (red.): *Organizacje pozarządowe w krajach rozwijających się i Europie Wschodniej*, Warszawa: 2003.

2.3 Právní analýzy a pravidelné souhrnné zprávy neziskových organizací

Analiz zakonodatělstva Respubliky Belarus ob obščestvennych objediněniach na jeho sootvetstvie normam meždunarodnogo prava i meždunarodnym principam pravovogo regulirovania někommerčeskich organizacij [online], in: *International Center for Not-for-Profit Law*, dostupné na <http://www.icnl.org/knowledge/library/showRecords.php?country=Belarus> [11.11.2009].

Building Open Societies, Soros Foundations Network 1997 Report, Open Society Institute, New York: 1997.

Freedom of Association: The Question of NGO Registration [online], OSCE – ODIHR, OSCE Human Dimension Implementation Meeting October 1998.

Human Rights Watch World Report 1998, Human Rights Watch, New York: 1998.

Kostojugova, V. (red.): *Belorusskij ježegodnik 2005*, Vilnius: 2006.

Main tendencies of the Belarusian Third Sector Development and Functioning during June – September, 2005 [online], Assembly of Democratic Non-Governmental Organizations, Minsk: 2005

Rada ministrů Rady Evropy: Recommendation CM/Rec(2007)14 of the Committee of Ministers to Member States on the Legal Status of Non-governmental Organisations in Europe [online], usnesení z 10.10.2007, dostupné na: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1194609&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75> [11.11.2009]

Republic of Belarus, in: Human Rights Watch World Report 2000, oddíl Human Rights Developments, dostupné na <http://www.hrw.org/legacy/wr2k/Eca-03.htm> 2.9.2008].

Ritchie, C. a kol.: Conditions of Establishment of Non-Governmental Organisations, in: *Expert Council on NGO Law First Annual Report*, Conference of NGOs of The Council of Europe, 2009, str. 9 - čl. 16 nebo str. 13 - čl. 30 nebo str. 20 - čl. 51, dostupné na http://www.coe.int/t/ngo/Source/Expert_Council_NGO_Law_report_2008_en.pdf [11.11.2009]

Svaboda asacyjacyji dy pravavoje stanovišča ňauradavych arhanizacyjau u Respublicy Belarus 2007 hod [online], Asambleja dĕmakratičeskich NDA v Bĕlarusi, str. 6, dostupné na http://belngo.info/download/sa_be.pdf [12.5.2008]

Svedčaŭni perasledu belaruskich ňauradavych arhanizacyjau, Assambleja Demokratičeskich NDA v Belarusi, Minsk: 2004.

The Legal Status of Non-Governmental Organisations and Their Role in a Pluralistic Democracy [výstup z konference uskutečněné 23.-25.3.1998 ve Štrasburku, vybraná část], dostupné na <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/7982> [3.9.2009].